

BOLLA ILONA

A közszabadság a XI—XII. században

(A liber és libertas fogalom az Árpád-korban)

I. rész

A liber kifejezés az antik latinságból került át és vált használatossá a kialakuló germán államok írott forrásanyagában. A századok folyamán a kifejezés tovább élt, de tartalma és jelentése állandóan változott annak megfelelően, ahogyan a nemzeti társadalom liber-rel jelölt rétegei beilleszkedtek a feudalizmus osztályrendjébe. A liber fogalom korszakonkénti tartalmának felismerése és a libertas fejlődésének ábrázolása az alapjukul szolgáló társadalomszerkezet történetének lényeges kérdéseit segíti megoldani. A liber és libertas problémakör kutatása bizonyára ennek a belátásnak az alapján kapott jelentős szerepet a külföldi szakirodalomban egészen napjainkig. A kutatás időről időre új szempontokat felvetve, újabb eredményeket ért el, az eredmények pedig újabb viták forrásai lettek.

Az egyik jelentős vita a század elején zajlott a liber értelmezéséről. A századforduló magyarországi szakirodalmát is befolyásoló német történetírás ugyanis a korai germán népjogokban szereplő, s akkor a társadalom szabad tagjait átfogóan jelölő liber terminus tartalmát látta a későbbi, Karoling-kori forrásanyagban is. Mivel a kapitulárekban és a korabeli más forrásokban a libernek jó része már függő parasztként, sőt adományozás tárgyaként tűnt fel, a történészek egy része arra a következtetésre jutott, hogy a közszabadok helyzete hirtelen, szinte egyik generációról a másikra változott meg. A gyors változás okát a Grundherrschaft szervezetének kiépülésében keresték. A Grundherrschaft szerintük kisajátította a Mark-jogosítványokat és a közszabadokat különféle kötöttségű földesúri népekké tette. Ezért a IX. században önálló kistulajdonnal rendelkező liber nemesnek, a függésben levő liber pedig félszabadnak (Halbfrei) tekinthető.¹

Ezzel az elmélettel szemben különösen Dopsch fejtette ki bővebben kifogásait. A Karoling-kor forrásait új módon magyarázva, a liber és libertas addig mereven kezelt fogalmát relativává tette. Dopsch kimutatta, hogy a bennük szereplő liber terminus alatt nem annyira a függésbe került közszabadokat kell keresni, hanem a servituson belül különféle libertast szerző szolganépeket. Őket szintén jelölték liber kifejezéssel is a források, noha nem voltak közszabadok. Kutatásai főként a szolgaságon belüli emelkedés folyamatának vizsgálatára összpontosultak.²

¹ A „grundherrliche Theorie” körüli vitát összefoglalva ld. *Richard Schröder—Eberhard v. Künßberg: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. 7. Auflage. Berlin und Leipzig. 1932. 230 és kk. l.; A „liber” Ph. Heck terjedelmes műveiben kifejtett értelmezésének vitáját összefoglalta és tovább vitte Alfons Dopsch: Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit vornehmlich in Deutschland. 2. Teil, Weimar. 1913. 52 és kk. l.*

² *Dopsch: i. m. Die soziale Entwicklung c. fejezete. Uő.: Wirtschaftliche und soziale Grund-*

A liber-libertas problémára vonatkozó, másik fontos vita még napjainkban is tart. Az 1930-as, 40-es évek fordulóján ti. olyan szélsőséges — forrásszerűen megalapozatlan — elmélet született, amely a liber és libertas teljes fogalmi revízióját kísérte meg.

Az elmélet szerint a korai törzsi jogokban, valamint a Meroving- és Karoling-kori forrásokban szereplő „liberi homines” nem voltak közsabadok (Gemeinfrei). A liber kifejezéssel jelöltek kisebb része úr (Grundherr) volt, nagyobb része azonban földjeivel együtt a királyok korlátlan rendelkezése alatt állt. Mindazokat, akiket korábban a történészek közsabadoknak tartottak, az új elmélet a „király szabadjai”-nak (Königsfrei) tekinti. Így a Königsfrei libertasa sem közsabadság (Gemeinfreiheit), hanem a királyoktól nyert, funkcionálisan „szabad nem-sabadság” (freie Unfreiheit). Az új fogalmak jogosságát az elmélet képviselői a következő érvekkel kívánják igazolni.

A „király szabadjai” a liberek azért, mert a királyok telepítették le őket várkörzetekbe, határvidékekre és nagykiterjedésű, művelés alá eddig nem vett királyi földekre. Libertasuk (Freiheit) kifejezője volt a fegyveres szolgálat és az, hogy személyük a király, illetve közvetlen képviselői alá volt rendelve. Igazgatói szervezetük a frank-kori képződménynek tekintett Hundertschaft. Joguk és kötelességük volt a hadi- és bírósági közgyűléseken a közösségi ügyek intézésében való részvétel. Ezek a „libertas”-ok magasan kiemelték a Königsfrei-eket az alacsonyabb rangú szolganépek közül.

Nem-szabad mivoltukat (Unfreiheit) más oldalról viszont kifejezte az a tény, hogy a király Leiherrschaftja alatt álltak. A király rendelkezhetett velük, aminek bizonyítéka, hogy mind őket, mind a földet, amelyen éltek, gyakran eladományozta. Ilyen módon a Karoling-kor óta jelentős részük különféle földesurakhoz került, és az ő Leibeigen-jeiknek a szintjére süllyedt. Vagyonosabb, kisebb hányaduk viszont beolvadt a nemességbe, vagy a ministerialitás útját járta. Csupán töredékeik maradtak, egyes grófságokban még a késő középkorban is, eredeti jogállásukban.³

Ezeknek a történetíróknak tagadhatatlan eredménye a korábban fel nem ismert, a Gemeinfrei-től különböző Königsfrei kategória kikutatása és helyzetének beható elemzése. A Königsfrei-kategória jelentőségét mégis túlbecsülték, és az V—XII. századi germán-német társadalom- és hadtörténetre vonatkozó, helytálló megállapításokat is indokolatlan revízió alá vették. Éppen ezért az elmélet — bár számos követője van — nem talált egyhangú helyeslésre.

A Königsfrei-teóriával szemben a legkülönbözőbb felfogású történészek adtak elő lényeges kifogásokat. Az egyre szaporodó regionális vizsgálatok eredményei szerint nemcsak a Meroving- és Karoling-korban, hanem a frank utód-

lagen der europäischen Kulturentwicklung. II. Teil. Wien, 1924. 97 és kk. l. A servituson belüli emelkedés differenciált bemutatására ld. még *u.ö.*: Herrschaft und Bauer in der deutschen Kaiserzeit. Jena, 1939. 22. és kk. l.

³ A Königsfrei-elmélet megalapozói és legismertebb képviselői: *Theodor Meyer*: Die Königsfreien und der Staat des frühen Mittelalters. Das Problem der Freiheit in der deutschen und schweizerischen Geschichte. Vorträge und Forschungen II. Lindau — Konstanz. 1955. 14. és kk. l., *u.ö.*: Mittelalterliche Studien (Gesammelte Aufsätze) Konstanz — Stuttgart, 1960. i. v. régebbi munkáinak gyűjteménye; *Heinrich Dannenbauer*: Grundlagen der mittelalterlichen Welt. Stuttgart, 1958 tanulmánykötetében különösen Die Freien im karolingischen Heer (240. és kk. l.) és Königsfreie und Ministerialen (329. és kk. l.) c. tanulmányok; A „freie Unfreiheit” kifejtése: *Karl Bosl*: Das ius ministerialium. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter. Vorträge und Forschungen V. 1956. 69—72. l. *U.ö.*: Freiheit und Unfreiheit. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1957. 55. és kk. l.

államok különféle vidékein még jóval később, az érett feudalizmus idején is léteztek a nemzetségi társadalom maradványelemeiként „régí” szabadok, mint önálló kistulajdonosok. Róluk kevesebb forrás beszél, mint az úri függésben levő liberekről. Ez a tény azonban nem csábíthatja a kutatót arra a feltevésre, hogy „régí” liberek nem is voltak. Ezek a közsabadok ugyanis nem rendelkeztek olyan jelentős földtulajdonnal és szolganéppel, hogy ügyleteikről okleveleket kellett volna kiállítani.⁴

A „régí” liberektől (Gemeinfrei) megkülönböztetik a számban folyton növekvő „új” libereket, akik részben a servituson belüli emelkedésük, részben a „régí” liberek függésbe jutása következtében ötvöződtek jellegzetes feudális szolgáltató osztállyá. Szabadságuk is „új” libertas, amely a földesúrral való megállapodáson alapult.⁵

A külföldi marxista történészek szintén behatóan foglalkoztak a Königsfrei-elmélet kritikájával és a liber és libertas fogalom tartalmi változásával. Ebből a szempontból nemcsak a kapitulárékat, hanem a népjogokat is alaposan elemezték, s a liber és libertas fogalom alakulásában különféle periódusokat mutattak ki. Ezek a periódusok különösen a longobard forrásanyagban szemléletesek, de jellemzők más kialakuló feudális társadalom szerkezetében is.⁶

A kutatások szerint a nemzetségek felbomlása előtt a nemzetség liber tagjai számára a libertas olyan természetes állapot volt, amellyel csak a servus szolgasága állott szemben. Ebből adódik a szerkezetileg tagolatlan libertas fogalom egységes értelmezésének lehetősége. A liber és servus közötti egyéb rétegek — számuk elenyésző volta miatt — a társadalom struktúrájában még nem játszottak szerepet.

A nemzetségek felbomlásának kezdete kétirányú folyamatot indított meg. Egyrészt a liberek között igen nagy lett az egyenlőtlenség, anélkül azonban, hogy olyan élesen elkülönülő társadalmi csoportok jöttek volna létre, amelyeket már osztályoknak lehetne minősíteni. Jellemző módon e csoportok közül még a legelőkelőbbeket sem jelölték külön kifejezéssel (pl. a nobilis-szal), mert a liber fogalma még őket is magába foglalta. A liberek tömegétől ők csupán mint előkelő származásúak különültek el. Másrészt megindult a servus-elem differenciálódása. Uraiktól való, eredeti szoros függésük sokféleképpen lazult, de nem azonos fokban. Ezt a sokféleséget a felszabadítások formáinak változatossága is megfelelően kifejezte. Emellett jutottak új függésbe — hasonlóan változatos módon és fokban — eredetileg liber jogállásúak is, anélkül, hogy a liber nevezetet elveszítették volna. Az eredeti liber és az eredeti servus jogállás között tehát

⁴ *Fritz Wernli*: Die mittelalterliche Bauernfreiheit. Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte. I. Heft. Affoltern, 1959. 11. és kk. 1. Különféle svájci és alemann vidékek forrásanyagának feldolgozásával éles hangon bírálja és vitatja *Th. Mayer* és *Dannenbauer* Königsfrei-elméletét. A regionális vizsgálatok eredményeit összegezve a szabad parasztok továbbélését igazolja *Georges Duby*: L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval. Paris, 1962. 124. és kk. 1.; a közsabadok és közsabadság Karoling-kori és későbbi továbbélésére *Friedrich Lütge*: Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Berlin, 1960² 17. és kk. 1.; *uő.*: Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Stuttgart, 1963. 13. és kk. 1.

⁵ *Friedrich Merzbacher*: Die Bedeutung von Freiheit und Unfreiheit im weltlichen und kirchlichen Recht des deutschen Mittelalters. Historisches Jahrbuch, 90. Jahrgang, zweiter Halbband. 1970. 257. és kk. 1.; *Jan Dhondt*: Das frühe Mittelalter. Fischer Weltgeschichte B. 10. Frankfurt am Main, 1968. 27. és kk., 225. és kk. 1.

⁶ *A. I. Njeussychin*: Die Entstehung der abhängigen Bauernschaft. Berlin, 1961. A paraszti osztály kialakulásának elméleti kérdéseit vizsgálva a polgári történetírás álláspontjának kritikáját ld. 9. és kk. 1.

közbülső jogállású társadalmi csoportok jöttek létre, amelyeknek jelölésére a hagyományos terminológiát alkalmazták. Ez a folyamat megbontotta és tagolta a liber és libertas eredetileg egységes jelentését.

A fejlődés következő szakaszában a királyi hatalom megnövekedése, a földtulajdonban megmutatkozó vagyoni egyenlőtlenség erősödése, valamint az osztályképződés előrehaladása végül is szétfeszítette a liber és libertas-fogalom korábbi kereteit. A szabadság többjelentésű lett. A liberek libertasa egyrészt jelentette az önálló egzisztenciát és a patrónustól való függetlenséget is (amund-mivoltot), másrészt a patrónustól függő (mundium-viszonyban levő) liberok servusokénál lazább függésének a fokát. Liber-rel jelölték ezt is, azt is, sőt a függésbe került liberok libertasai mintái lettek az olyan felszabadított servus-elemek libertasainak is, akik a felszabadítással nem kerültek ki az úri hatalom alól. Más-más jogállású elemeket neveztek tehát azonos módon libernek.⁷

Az itt vázolt folyamat a longobardoknál a VIII. században vetette meg az alapokat ahhoz, hogy a különféle szabadságú liberok a korai feudalizmusra jellemző, függő paraszti osztályba olvadjanak. A liberok más rétegei akkor mint szolgáló nemesek egészítették ki az uralkodó osztályt.⁸

A frank társadalomban a régi közsabadok, mint maradványelemek Nagy Károly és Jámor Lajos korában is kimutathatók. A közsabadoknak az állammal szembeni jogai és kötelességei egy ideig a saját vagyon híján úri földre telepedőkre is vonatkoztak. Közsabad jogállásuk még mindig megkülönböztető rang volt az emelkedő servusok különféle — akár liberrel jelölt — csoportjaival szemben is. A Gemeinfreiheit fokozatosan veszítette el régi tartalmát. Végül a kialakult földesuraság keretében a szabadság és szolgaság fogalom helyét a függőség új formáit megfelelően tükröző, más fogalmak foglalták el.⁹

A bonyolult folyamatot figyelembe véve, az újabb kutatások kérdésfeltevése is megváltozott, ti. úgy, hogy a liber mitől szabad, libertasa pedig mire vonatkozik.

Magyarországon a liber és libertas problémával Erdélyi László és Tagányi Károly foglalkozott utoljára beható részletességgel, 60 évvel ezelőtt folytatott, emlékezetes vitájában. A hazai források szűkössége miatt mindketten analógia-ként hasznosították a külföldi, főleg német kutatási eredményeket, jóllehet ezeket a vita időszakában már kezdték revízió alá venni. Mindketten a német jogtörténet értelmezésének megfelelően beszéltek a közsabadokról. Bár a források alapján egymástól eltérő eredményre jutottak, a liber terminust egyaránt mereven kezelték.

Erdélyi a „liber” kifejezés átfogó jogi jellegét hangsúlyozta, s a nemestől kezdve egészen a földesúri rendelkezés alatt álló liberig minden csoportot közsabadnak tartott. A liber kategóriából mégis olyan fontos csoportot rekesztett ki, mint pl. a királyi serviensek jó részét, mivel helyzetüket a német ministerialis elmélet alkalmazásával ítélte meg. Mint a hazai bencések történetének kiváló

⁷ E folyamatot különösen jól szemlélteti a népszabad „fulcfrea”, azaz liber terminus jelentésváltozása. A szó korábban csak teljes jogú közsabadot és ilyené felszabadítottat jelölt. A társadalmi helyzet átalakulása nyomán azután rajtuk kívül jelölője lett a függésbe jutott ingenuus-nak és a *nem teljes* szabadságot nyert felszabadítottak is. A „fulcfrea” ilyen módon legalább kétértelmű lett, s egyúttal devalválódott. Önmagában ui. már nem volt képes kifejezni régebbi, kizárólagos tartalmát, a teljesjogú közsabad jogállását. Ennek az utóbbinak a kifejezésére ezért kételemű jelölést alkalmaztak, a „fulcfrea et amund”-ot. I. m. 370—377. l.

⁸ *Njeussychin*: i. m. 339—423. lapon összegezi a longobardoknál a libertas fejlődését.

⁹ *Eckhard Müller-Mertens*: Karl der Grosse, Ludwig der Fromme und die Freien. Berlin, 1963, különösen 28. és kk., 66. és kk. l.

ismerője, a rend kétségtelenül jelentős forrásanyagában szereplő szolgáltató csoportok ismertető jegyeit erőszakoltan alkalmazta a nem egyházi földesúri kötelékben élő népekre is. Forrásanyaga tanulságainak helytelen általánosításával önmagával is ellentmondásba került. Különösen megfigyelhető ez a liber libertasanak általa adott meghatározásánál.

Ennek a libertasnak a tartalma szerinte a szabad költözési jog. (Ezt a kritériumot indirekt módon a servus-felszabadító oklevelek formuláiból állapította meg.) Csakhogy ez a jog nem terjedt ki minden liber-kategóriára, köztük pl. az egyház szabadjaira sem. Kutatásainak jelentős eredménye, hogy az egyes társadalmi rétegek helyzetét fejlődésükben igyekezett bemutatni.¹⁰

Tagányi Erdélyivel szemben a Kálmán törvényeiben, majd a XII. századi oklevelekben előforduló „liber” adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a liber Kálmán korától már csak úri függésbe került, vagyonilag és jogilag is erősen korlátozott szabadot, következképpen „felszabadot” jelentett. A vagyonos szabadokat, mileseket viszont lényegileg nemeknek tekintette szinte az államalapítás korától. Noha széles forrásanyag alapján vitázott Erdélyivel, a társadalmi osztályok fejlődését és kialakulását a XII. századra végeredményben lezárta, megmerevítette, s végleg nemesekre, félszabadokra és szolgákra osztotta a társadalmat.¹¹

1922-ben Dopsch kutatásainak hatására Tagányi ismét foglalkozott a liber-kérdéssel. Dopsch forráskritikája s új eredményei bizonytalanná tették Tagányi, nézeteit. Noha a liber korábban adott értelmezésén nem változtatott, a régebbinél differenciáltabban tárgyalta a libertas fogalmát. Ezt ugyanis külön választotta a pillanatnyi társadalmi státustól és különféle mentességekre vonatkozta.¹²

A liber és libertas tartalmáról a vitában megfogalmazott álláspontok két lényeges eleme, ti. egyrészt Tagányitól az, hogy a liber a XII. században már függésbe jutott, másrészt Erdélyitől az, hogy a libertas tartalma a szabad költözési jog, történetírásunkban közkeletűvé és közhasználatúvá vált. A probléma szakirodalmunkban egyes társadalmi rétegek fejlődésének ábrázolásakor időnként újra felvetődött ugyan, de olyan jellegű, átfogó elemzésére nem került sor, mint ahogyan a külföldi kutatás foglalkozott a liberrel és libertasával.¹³

A hazai marxista történetírás az osztályviszonyok kialakulását és fejlődését az Árpád-korban alapvetően tisztázta. A feudalizmus kutatásában elért eredmények közül témánk szempontjából kettőt kell kiemelni: részint a korafeudális társadalmi viszonyok megvilágításában a kialakuló, különféle típusú birtokokon a szolgáltató népek eltérő fejlődésének bemutatását, részint a már kialakult, jogilag egységes jobbágyság és nemesség helyzetének megvilágítását.¹⁴

¹⁰ *Erdélyi László*: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történeti Szemle, 1915. 77. és kk. l.

¹¹ *Tagányi Károly* válaszában i. v. része. Történeti Szemle, 1915. 450. és kk. l.

¹² *Tagányi*: Vázlatok a régebbi Árpádkor társadalomtörténetéből. Társadalomtudomány, 1922. 214. és kk. l.

¹³ A liber fogalom változását a korabeli európai kutatások nyomán *Tagányi* álláspontjától eltérően, differenciáltabban vetették fel a királyi serviensek, ill. a köznemesek elődeit kutatva *Váczy Péter*: A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok, 1927. 391—406. l.; *Mályusz Elemér*: A magyar köznemesség kialakulása. Századok, 1942. 273. és kk., 283. és kk. l. *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n. 70. és kk. l.

¹⁴ *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1949². 151. és kk. l.; *Lederer Emma*: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp., 1959; *Székely György* szerk.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp.

A fejlődés e két döntő pontja közötti átmenet — főként a XII. és XIII. századi fejlődés — konkrét, széleskörű forrásanyag felhasználásával történő elemzése eddig még nem történt meg ugyanilyen mélységben.

A magyarországi jobbágyság előzményeit keresve,¹⁵ szükségesnek látszik a liber és libertas Erdélyi—Tagányi vitájában le nem zárt kérdéseit vizsgálat tárgyává tenni.

A következőkben a liber jogi fogalmának fejlődését vázoljuk fel a XI—XIII. századi forrásaink alapján. A *liber fogalom* fejlődését elemző vizsgálat eredményeiből vonható társadalomtörténeti következtetések értékelésénél a következő szempontokra is tekintettel kell lenni:

A „liber”-nek, mint jogi fogalomnak és tartalmának a fejlődése a valóságot csak bizonyos késéssel, fáziskülönbséggel követte. Ezért fel kell tennünk, hogy a társadalomban a változások hamarabb is végbemehettek, mint ahogyan a forrásokból, a fogalom átalakulása alapján megállapítható. A fogalom változása adott esetben oly mértékben elmaradhat a valóságos, a *tükrözött* társadalmi helyzet mögött, hogy kedvezőtlen körülmények között el is fedheti ez utóbbiét és meg is nehezítheti a valóság átalakulásának felismerését. Ezért a fogalom fejlődésének megállapítása inkább a társadalmi fejlődés irányára és legfontosabb eseményeire enged következtetni, mintsem e fejlődés egyes tényeinek és mozzanatainak pontos kronológiájára.

A liber eredetileg nagyjából egységes társadalmi kategóriához tartozó emberek helyzetét jelölte. Ez a jogi egység a feudális társadalom érésével párhuzamosan és ezen érés ütemének megfelelően bomlott fel és alakult át. A kategória tagjai e hosszú folyamat előrehaladásának mértékében olvadtak bele, helyezkedtek el az érett feudalizmus alapvető osztályaiban, a jogilag egységessé váló nemességben, illetve jobbágyságban. A liber fogalom fejlődésének és tartalomváltozásának vizsgálata tehát elsősorban arra irányul, hogy e hajdani, ősi kategória változási folyamatát segítse megvilágítani.

A liberek által élvezett libertas fejlődésének kutatása a nemesi és a paraszti libertas bizonyos mozzanatait és összetevőinek alakulását mutatja be. E fogalom fejlődésének vázlata tehát nem azonos egyik társadalmi osztály történetének vázlatával sem, hanem a XIV. században jogilag egységessé váló parasztság és nemesség bizonyos elemeinek és joguk, „szabadságuk” bizonyos komponenseinek egyes előzményeit ismertetheti meg.

További fejtegetéseink során a forrásokban megjelenő „libert” mint a régi nemzetségi szervezet maradványát, történetírásunk szóhasználatának követésével *közszabadnak*, libertasát pedig *közszabadságnak* nevezzük, illetve fordítjuk.

1. A liber és libertas fogalom alakulása István királytól Könyves Kálmánig

Az államszervezés idejéből István királynak közismerten két törvénye maradt ránk. Ezek a kor szabadságfogalmát is megvilágítják. Tanúságuk szerint ember és ember közt jogilag az alapvető különbség az volt, hogy szabad-e vagy szolga.

1953. i. v. tanulmányok; *Elekes Lajos*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 122. és kk. l.

¹⁵ Ez a tanulmány a magyarországi jobbágyparasztság kialakulásáról szóló munka egyik része.

A törvények szerint azonban — nyilvánvalóan az államalapítást jóval megelőző fejlődés következményeként — a szabadok körében már igen nagy vagyoni és társadalmi különbségek figyelhetők meg. Ezeket a különbségeket a törvényben híven kifejezi a liberek különféle szempontú csoportosítása. Az egyik ilyen kategorizálás a nemzetségek bomlásának, átrendeződésének megfelelően a szabadokat három vagyoni csoportban mutatja be. A három csoport: ispán, vitéz, népből való (comes, miles, vulgaris). Vagyoni helyzetük különbségéről olyankor szerzünk tudomást, amikor valamilyen okból büntetést kellett fizetniük. A bírság összegéből megfigyelhető, hogy vagyoniilag mennyire kiemelkedett a comesek rétege. Pl. a feleséggyilkosság esetén általuk fizetendő 50 tinó igen eltérő anyagi helyzetet mutat mind a miles 10, mind a vulgaris 5 tinós bírságában kifejeződő helyzetétől.¹⁶

A törvény más büntetéseknel kevesebb számú, azaz átfogóbb társadalmi kategóriára hivatkozik. A hitszegés, vagy más ember szolgáltnak felszabadítása alkalmával pl. két csoportot említ: *a)* a tehetőseket és gazdagokat (valentes, divites). Ők 50 tinót fizettek; *b)* a szegényeket, illetve népből valókat (pauper et tenuis, vulgaris) 12 tinó bírsággal sújtotta.¹⁷

Mégis, a nagy vagyoni egyenlőtlenség ellenére is, mindenki, aki nem volt servus, jogállása szempontjából egyaránt a liberekhez tartozott, akár gazdag volt, akár szegény. A liber fogalom „természetes” születési állapotot, „ingenuitas-t” fejezett ki, és a törvényekbeli libertas fogalma ennek az állapotnak felelt meg. A „liber” és „libertas” korrelatív fogalompár volt. Hordozója a liber, életét nem elszigetelt egyénként élte. Az új állammal és törvénnyel sem így állt szemben. A törvény a liberre, mint egyedre annak a kisebb-nagyobb közösségnek a közvetítő közegén át érvényesült, amelyben élt. Az ilyenfajta közösségre, első renden a rokonságra (parentes, cognatio) István és a későbbi királyok törvényei ismételten hivatkoznak.¹⁸

A liber és libertas fogalom belső egységét fontos törvényhelyek bizonyítják. Minden libert, gazdagot, vagy szegényt, comest vagy vulgarist egyként mint szabadot ítélték meg, s mindegyikük a „liberum nomen” alá tartozott. A liber fogalmi egységét a minden szabad emberre egységesen érvényes vérdíj, a 110 arany pensa fejezte ki a legjobban. Ennél magasabb vérdíjat a comes megöléséért sem ír elő a törvény, de alacsonyabbat a vulgaris meggyilkolásáért sem.¹⁹ A libereknek közsabad mivoltukból eredő kötelezettségük volt egyebek között a hadakozás. A törvények a hivatásos harcost, a milest már külön csoportként kezelték. De sem a közösség, sem az újonnan megalakult államhatalom

¹⁶ *Závodszy Levente*: A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. röv. *Závodszy*: 1904. 146. l. 15. §, 151. l. 35. §. A leányrablásnál csak a miles és a vulgaris, ill. pauper szerepel a szokásos 10 ill. 5 tinó büntetéssel. Körükből a hagyományörzés azonos fokú lehetett. 149. l. 27. §.

¹⁷ l. m. 146. l. 17. §, 147. l. 21. §.

¹⁸ l. m. 145. l. 12. §. „Si autem parentes et proximi . . .”, 146. l. 15. §. . . parentibus mulieris, . . . cognatis . . .” 149. l. 26. § és 151. l. 34. §. A László neve alatt fennmaradt törvényekben pl.: 176. l. 9. §, 168. l. 8. §.

¹⁹ l. m. 145. l. 14. § és 150. l. 29. §. Noha a vérdíj megoszlik a királyi fiscus, a megölt rokona és az egyezséget létrehozó arbiterek között (50—50—10), ezt az összeget — s szempontunkból ez lényeges — egészében a gyilkosnak kellett megfizetnie, akkor is, ha vulgaris volt. A servusnak nem volt vérdíja, csak ára, értéke. A vérdíj a későbbiek során módosult, összegét azonban törvényesen nem szabályozták a társadalmi helyzetnek megfelelően, ez mindig egyezkedés tárgya volt. Vö. *Tagányi*: i. m. Társadalomtudomány, 1922. 218—220. l.

nem nélkülözhetette még a liberek legszegényebb kategóriájának, a vulgarisoknak az alkalmankénti részvételét sem a védelmi háborúkban.

A „liber” és a „libertas” fogalom belső egységét és tagolatlanságát István korában a másik póluson a „servus” és a „servitus” világítja meg.

A törvényekben a servus élesen elkülönül a libertől. A szabadokat és a szolgákat az a törvényhely állítja szembe, amelyben a szolgák felett elhelyezkedő egész lakosság „ennek az országnak a népe”-ként („gens huius monarchie”) szerepel. A szolgák más „törvény” alatt álltak, mint a szabadok: a „szolgák törvénye” („lex servorum”) alá voltak rendelve. A „szolgák törvényét” szabadra csak akkor alkalmazhatták, ha előbb büntetésből eladták.²⁰ A szolga szabad emberrel egy sorban nem állhat meg a közhatalom előtt. Ebből következik megvetett, lenézett mivolta. A nagy törésvonalat a két jogállás között az jelentette, hogy a szolga vagyontárgy volt, mindig valakinek a tulajdona, a törvények kifejezésével *proprius*. Ezért, ha valaki megölte másnak a szolgáját, másik szolgát kellett adnia helyette, vagy az értékét térítették meg.²¹ Az ókori és középkori servus helyzete maradéktalanul mégsem hasonlítható össze, mert az utóbbi különös kettősséget mutat. Részben ugyan vagyontárgy volt, részben azonban — a törvény kifejezésével — *servilis persona*. A megölt servus lelkiüdvéért — akár saját ura volt, aki megölte, akár idegen —, gyilkosának vezekelnie kellett. *Persona* mivolta ellenére mégis tilalmas volt a házasság liber és servus között. Ha szabad ember szolgát választott házastársul, maga is szolga lett, hogy a „szabadok mocsoktalanul megőrizték szabadságukat”.²²

A szolgálai állapot a törvények tanúsága szerint éppen úgy nem volt mozduatlan és merev, mint ahogyan a liberé sem. A szabad személy szolgává vált, ha pl. szolgarendővel házasodott, vagy ha többízben lopást követett el. A servus viszont liberré lehetett, ha felszabadították. Az egyik jogállásból át lehetett kerülni a másikba, de ez csak közbülső fokozatok nélkül, közvetlenül történhetett. Ez a fontos körülmény az István-kori szolgafelszabadítás módjának vizsgálatából tűnik ki.

A törvény szerint saját szolgáit és szolgálóit kinek-kinek lehetséges volt „irgalmasságból” (*miseriordia ductus*), „tanúbizonyossággal, ünnepélyesen felszabadítani” (*libertate feriare cum testimonio*). Az urat ebben a szándékában megakadályozhatta hirtelen halála. Ilyenkor a törvény szerint az özvegy és fiai végezheték el azt a halott lelkiüdvéért, és agapével kötötték egybe. A király tilalmazta az ilyen felszabadítottaknak bárki által való, újbóli szolgaságba taszítását. Az *articulus* azonban a „tanúbizonyossággal ünnepélyesen való felszabadítás”-nak sem a formáját nem világítja meg közelebbről, sem arról nem tájékoztat, milyen minőségű szabadságot nyert általa a hajdani szolga. Erről egy másik törvénycikk ad felvilágosítást, amelyet jellegzetes módon csak a *legkorábbi* kézirat tartott fenn.

²⁰ *Závodszky*: i. m. 147. l. 20. §. A „gens huius monarchiae” áll egyfelől, a „servilis persona” másfelől. A „lex servorum”: 154. l. 7. §.

²¹ I. m. 146. l. 14. §. A servus, vagy *proprius servus*: 147. l. 18. §, *servus alterius*: 149. l. 28. §. A servus ezt a „*proprius*” jellegét s a jelzőt is viselte még a XIV. században is, pl. 1305. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I—III. ed. F. Knauz, L. Dedek-Crescens, Strigonii, 1874—1924. röv. MES. II. 552. l., 1313. uo. II. 674—675. l.* „a *vinculis proprietatis*” mentesül a servus.

²² *Závodszky* 147. l. 20. §: „*servilis persona*.” A házassági tilalomra: 149. l. 28. § és 150. l. 29. § „*ut si quis liber connubium ancillae alterius sciente domino ancillae elegerit, perdit libertatis sue industria perpetuus efficiatur servus.*” A feudális kialakulásának kezdetén álló népeknél általános a hasonló tilalom. Vö. *Njeussychin*: i. m. 412. és k. l.

Ez a törvénycikk annak a büntetéséről intézkedik, aki más szolgáját visszaélészerűen, „urának tudta nélkül a király vagy az ország vénei és nemesei elé viszi, hogy megoldván a szolgaság igáját, megszerezze neki a szabadság könnyebbségét”. Ez lehetett tehát a tanúbizonysággal való ünnepélyes felszabadítás. Az aktus ünnepélyességének, feltétlen érvényének és nagy-jelentőségű jogi következményének fontos bizonyítéka, hogy az általa még visszaélészerűen felszabadított személy újbóli szolgává tételét és szabadságának megsemmisítését sem rendeli el a törvény, jóllehet kárvallott, hajdani urának érdeke ezt kívánta volna.

Eme felszabadítási forma analógiáját nyugati forrásokból jól ismerjük. Ugyancsak ezekből tudjuk, hogy a felszabadításnak ez a formája mindig teljes, és nem valamilyen fokon korlátozott szabadságot szokott adni a feudalizmus korai szakaszában. A nyugati forrásokban az István-törvények keletkezése idején a szolgafelszabadításnak igen sokféle fokozata és formája volt. A X—XI. században azonban nyugaton a magyar törvényben leírt forma és jogi következménye, a „teljes” felszabadítás, azaz a közszabaddá tétel már nagyon ritka volt. A magyar törvények fogalmazója tehát ezt a nyugaton főleg a VII—IX. századra jellemző és István korára ott már elavuló formát ültette át.²³

Eljárását a korabeli hazai viszonyok magyarázzák. A törvények alkotói aligha igazodtak fikciókhoz, hanem a társadalmi valóság általuk értelmezett követelményeihez. A nyugaton már elavuló felszabadítási típus korszerű lehetett István Magyarországnak körülményei között. A felszabadítandók a korábbi körülményekhez képest jobb, magasabb helyzetbe emelő jogállásukat mindig a társadalomban ténylegesen meglevő, mások által már élvezett, kedvezőbb jogállapot elérésével szokták elnyerni. Értelmezésünk szerint a libertas István törvényeiben még tagolatlan volt. Ezért a törvény keretei közt, a bennük reflektált fogalmak szerint más libertasra, mint erre, felszabadítani nem is lehetett, más szabadságnak a hazai társadalomban még nem igen volt mintája.

Az István-kori társadalmi viszonyoknak még ez az egyféle, *teljes* szabadság adása felelt meg. A felszabadított ezzel az „eredeti”, a „született” (ingenuus) szabadokéval azonos libertast kapott, s jogállása azonos lett ezekével. A felszabadítást magát talán *nem* István király honosította meg. Előzményei a X. században már meglehetősek. A törvények fogalmazója ezt a régebbi, hazai gyakorlatot ruházta fel a felszabadításnak a korai feudális viszonyok közt nyugaton jól bevált, törvényünkbeli formájával.

A servusoknak uruk által „tanúbizonyság melletti ünnepélyes” felszabadításáról szóló cikkely rubruma egy, a XI. században egyéb forrásunk által még nem használt kifejezést alkalmaz: a libertust. Ez a szó ekkor Európában — a longobardok és a bajorok kivételével — *nem* a teljes libertasra szabadítottak jelölésére szolgált, hanem a servituson belüli emelkedés bizonyos fokát jelentette. A rubrikátor tehát a törvény egységes szabadságfogalmának megfelelően a teljes libertast nyert felszabadítotttra a kifejezést a longobard és bajor források szóhasználatának jelentésében alkalmazta.²⁴

²³ *Závodszy* 147. l. 18. § a servus felszabadításáról. 147. l. 21. § ha más servusát „ante regem, vel maiores natu et dignitate duxerit”. Az európai gyakorlatra vö. *Heinrich Brunner*: Deutsche Rechtsgeschichte. Leipzig. 1887. I. 100. és kk. l. *Henri Sée*: Les classes rurales et le régime domanial en France au moyen âge. Paris. 1901. 56. és kk. l.

²⁴ I. m. 147. l. 18. §. „De libertis”. A libertus teljes szabadságot nyerhetett a felszabadítással Itáliában és Bajorországban: *Njeussychin*: i. m. 406. és 473. l.

A „libertus”-szal ezen kívül még egyszer találkozunk István I. törvénykönyvében. Ezt az előfordulást csak az Admonti Kódex őrzi, de nem a szövegben, hanem mintegy a törvénykönyv „tartalomjegyzékeként” a decretum leg elején, a felsorolt articulus-címek között. A 22. articulus címe a „tartalomjegyzékben”: „De his, qui libertos in sevitutem redigunt”. Ugyanakkor a szövegben a rubrum a „libertos” helyett „liberos”-t ír. Érdekes vizsgálni, mi lehet az érdekes kettősség magyarázata. Ez a 22. cikkely ugyanis azt tartalmazza, hogy a *jövöben comes* vagy miles „szabad személyt” („liberam personam”) ne mérészeljen szolgaságra vetni. A rendelkezés kompozíciót ír elő a törvény megsértőjére. Az addigi esetekre vonatkozóan úgy rendelkezik, hogy „ha valaki, akit *eddig* a szolgaságban *visszatartottak* (actenus in servitutum retentus), szabadságáért törvényes úthoz folyamodva igazolódott, szabadságát élvezze, az pedig, aki *őt* eddig szolgaságban tartotta, ne adjon semmit.”

Ez a fogalmazás amellet szól, hogy a törvény a tilalmazott szolgaságra vetésen elsősorban a szolgaságba való *visszavetést*, azaz a felszabadítottak *újból* szolgává tételét érti. Az idézett cikkben említett „libera persona” eszerint elsősorban felszabadítottat, azaz felszabadítással teljes szabadságot nyert személyt jelenthetett. Ő, mint újonnan lett, teljes jogú szabad egyszerre volt *liber* és *libertus*. Az Admonti Kódex érdekes, kettős cikkely-címei kölcsönösen magyarázzák egymást és bizonyítják a libertus által nyert libertas teljességét, és a született szabadokéval azonos minőségét. Újonnan szerzett szabadságának védelméről a törvény gondoskodott.

Ezt az értelmezést a törvényeknek a liberekre vonatkozó más rendelkezései is alátámasztják. Ha ti. a törvényhelyek szerint a libert a szolgarendűvel való házasság „bemocskolja”, és ha csak harmadszori lopása esetén adják el servusnak, akkor szinte érthetetlen lenne, hogy született szabadot — még csak nem is büntetésből — szolgává lehessen tenni minden kártérítés nélkül.

A sajátos István-kori libertus-fogalom a kézirati hagyományozás tanúbizonysága szerint eredeti értelmét később elvesztette. Ennek legfőbb jele, hogy a két későbbi kódex a XII. századi Admonti Kódexnek a király és az ország vénei előtti szolgafelszabadításra vonatkozó cikkét egyszerűen mellőzte, egyes libertus-előfordulásait pedig különféle módon elváltoztatta.²⁵ A libertus jelentésének megváltozása a libertas-fogalom István-kori egységének megbomlásával, differenciálódásával szorosan összefüggött, és a fogalmi differenciálódás alapjául szolgáló társadalmi folyamatnak, az osztályviszonyok fejlődésének másik oldalát tükrözi.

Az István-kori társadalom tehát csak egyféle libert és libertast ismert, a született szabadok teljes szabadságát. Köztük volt a helye a felszabadított szolgának is. A szabadság állapotát és minőségét akkor még az sem szüntette és változtatta meg, ha a szabad ember miles-ként, vagy hospes-ként seniorhoz állott. A törvény ugyanis nem tett különbséget sem a vérdíj, sem a bírságok kirovásában a saját földön élő és a királyhoz vagy más úrhoz állt miles között. Mind a milesnek, mind a hospesnek az úrhoz való kapcsolata kétoldalú volt, s ennek a seniort is kötelező feltételei voltak. Ezt a függést a jellege különböztette meg az úr és szolga kapcsolatától. A szabad ember függő viszonyából hiányzott a tulajdonban állás szolgai bélyege, szégyenfoltja. A hospes éppen

²⁵ *Závodszy* 142. l. A „tartalomjegyzékben” 22. §: „De his, qui libertos in servitutum redigunt”, 149. §. 22. § a szöveg címében: „liberos”. A „tartalomjegyzékben” a Turóczy-kódex „liberos”-t, az Ilosvai kódex pedig „labores”-t ír. Uo. 142. l. 20. j. Vö. még 147. l. 18. §. 1. j. és 21. § 1. j.

úgy libernek tekintették, mint a milest, s nem vették ki az átfogó liber fogalomból. Az úrhoz való beállítás ténye még nem határozta meg szolgálatának jellegét: egyaránt lehetett katonai és paraszti is. Közszabad mivoltukat ez minden esetre István korában nem érintette.²⁶

A tulajdonviszonyok azonban már megteremtették a jogi elhatárolódásnak és a szabadság fogalom belső differenciálódásának az előfeltételeit.

Az itt előadottaktól talán némileg eltérően ítélnénk meg a differenciálódás fokát a korán kialakult királyi birtokon. István korában ez a birtok már erőteljesen működött és „üzemben volt”, habár szervezete és népeinek belső hierarchiája még hosszú ideig alakulóban volt és aránylag sokára jutott el a teljes kifejelettség állapotába. E birtok egyik szolgáltató rétegének, az udvarnokoknak helyzetét a II. törvénykönyv — a két későbbi kódexben — úgy írja le, hogy fontos, de világosan csak később látható változás körvonalait mutatja. Ennek lényege, hogy a királyi birtokon új, tagoltabb servitus fogalom van kialakulóban. Az udvarnokok feletti bíraskodás és tanúskodásuk szabályozása ti. arra vall, hogy jogállásukat nem lehetett ellentmondásmentesen jellemezni a törvény egyéb helyein érvényes, belsőleg tagolatlan szabad vagy servus jogi fogalommal. A királynak mint földesúrnak a hatalma alatt álló réteg jogállásánál aránylag hamar kell számolnunk a fogalmak belső differenciálódásának kezdetével. A körülmények azonban nem voltak kedvezőek ahhoz, hogy ez a folyamat már a királyi birtok kialakulásának korai szakaszában jól tükröződjék.²⁷

Keletkezése óta az államhatalom fokozatosan, egyre több vonatkozásban és növekvő intenzitással avatkozott be alattvalóinak a szokásjog által irányított, addigi életébe. Mind gazdasági, mind társadalmi tekintetben lényegbevágó intézkedés volt pl. a kereszténység terjesztésének természetes következményeként az egyházi adóztatás, a tized törvénybe foglalt bevezetése. Ezt valószínűleg már Péter idején követte a katonai szempontból kevésbé jelentős, kis közösségi vagyonnal rendelkező szabadok királyi megadóztatása, közösségeik hagyományos, belső rendjének és hitvilágának megbontása, Istvánénál is keményebb eszközökkel. Így közszabad mivoltuk társadalmi alapja került közvetlen veszélybe. Mindezeknek a Vata felkelésben robbanó ellenhatását jól ismerjük. A „régik szokások”, „a régi törvény” visszaállítását követelő, heterogén összetételű tömeg nagyobb részét az „új szokások”, rend és vallás által legjobban érintett, kisvagyonú közszabadok alkothatták. Csattanós bizonyítékát adták annak, hogy ha a szükség úgy kívánta, hadakozni is tudtak. Soraik között hadakozhattak már függésben levő elemek is. Péter uralma és az István halálát követő úri párt-harcok mindenestre hozzájárulhattak — főként a királyi népeknél — szabad mivoltuk veszélyeztetettségének tudatosodásához. A felkelő tömeg egyszersmind új királyt segített hatalomra I. András személyében. Az általa levert lázadást nem követte nagyméretű, véres állami megtorlás. A mozgalom vezetőjének családját sem fenyegette szolgasorba taszítás, csupán a családjából való házaso-

²⁶ I. m. 148. l. 23. és 24. §.

²⁷ I. m. 156. l. 21. § és a t. c. 4. sz. jegyzete. Az udvarnokokat tolvajság esetén a két későbbi kézirat szerint „lege liberorum”, az Admonti kódex szerint azonban „lege” kell megítélni, tanúskodásuk pedig „inter liberos non recipiatur”. A legkorábbi kódex tehát *nem* utal az udvarnokok ellentmondásos és a servusétől különböző jogállására. A királyi (fejedelmi) birtok szervezésének X. századi kialakulását teszi fel Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 16. és kk. l. (a Magyar Néprajzi Társaság könyvtára); Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. Értekezések a tört. tud. köréből. Új sorozat 53.

dás lett tilalmas.²⁸ Az államhatalom megszilárdulása, helyi szerveinek: a megyék határainak kiterjesztése, ha lassan is, a függésbe kerülők számát és függőségük minőségét is megváltoztatta a század második felében.

A nagyméretű felkelés, valamint a lázadás előtti és utáni háborúk igen súlyosan érinthették a lakosság nagy részét. Főleg a kisebb vagyonúakat kivetették a hagyományos rokoni kötelékből. A belső és külső háborúk lakóhelyük elhagyására is kényszerítették őket. Életük pusztá fenntartása érdekében is új utak keresésére kényszerültek.

Mindez nemcsak az életük szokásos társadalmi kereteiből kiesett, eddigi egzisztenciájukat vesztő emberek és csoportjaik sürgős megoldását követelő problémája volt, hanem a királyoké is.

I. Béla az égetővé vált helyzeten a krónika szerint még archaikus népgyűlés összehívásával próbált segíteni, az ország egész szabad lakosságának képviselői bevonásával. A minden faluból összehívott képviselők, a vének és a király tanácskozása azonban kudarcot vallott.²⁹ A Fehérvárott összegyűltek újabb lázadása és leverése csak tovább élezte a társadalmi feszültséget. Mindehhez járultak a Béla halála után ismételten kirobbant trónviszályok és úri pártharcok, valamint a nyugatról és keletről fenyegető külső támadások. A hontalanná vált vagusok, üzbégek helyzetének rendezése s a tolvajlás megakadályozása, a kezdeti feudális viszonyok megszilárdítása lett az elsőrangú feladata a László neve alatt fennmaradt törvényeknek.

A többségükben helyükből kivetett közsabadok, valamint a szökött vagy gazdátlanná vált szolgák helyzetének rendezésével maga a király foglalkozott. A „jökszedőkkel” gyűjtette őket össze a királyi várakhoz. A szolgákat igyekezett visszajuttatni tulajdonosaikhoz, a többieket viszont fennhatósága alá vonta. A kóborokat, üzbégeket augusztus 15-re Fehérvárra rendelte a király, hogy sorsukról személyesen intézkedjék.³⁰ Nem kétséges, hogy ezen vagusok, hontalanok jelentős része a függés valamely formájába kényszerült. Mindezen események nem hagyták érintetlenül az István korában még egységes liber és libertas fogalom tartalmát sem.

A László neve alatt ismert törvényekben mindenekelőtt feltűnő, hogy a liber fogalom már nem fogja át a szabadok egészét. Az István-kori liberek legfelső rétege új elnevezés alatt tűnik fel. Megjelenik a nobilis kifejezés és ellentétpárja, az ignobilis. A nobilis—ignobilis fogalom párra igen nagy jövő várt, mint a feudális társadalom alapvető osztályait majdan szabatosan jelölő kifejezésekre. László korában való feltűnése akkor is sokat mond, ha még hosszú időig nem is volt

²⁸ *Závodszy* 156. l. 18. §. „De decimacione” rendelkezik István a második törvénykönyvben. Péter király adója *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I—II.* ed. E. Szentpétery, Bp. 1937—38. röv. SRH I. 325. l.; az adó bevezetésére, mint Péter feudalizáló törekvésére vö. *Kristó Gyula: Megjegyzések az ún. „pogány-lázadások” kora történetéhez.* Acta Univ. Szeged. de A. József nom. Acta Historica T. XVIII. Szeged, 1965. 23—24. l.

²⁹ SRH I. 359. l. „Misit etiam rex clementissimus per totam Hungariam precones, ut de singulis villis vocarentur duo seniores facundiam habentes ad regis consilium.”

³⁰ A Szt. László neve alatt fennmaradt törvényekről a történetírásban elfogadott az a nézet, hogy a *Závodszy* i. m. kiadott 3 törvény időrendi sorrendje fordítva érvényes (I. II. III. = III. II. I.) s ezek közül a III. decr. László király előtti, legalább 2 törvényéhez emléke. Vö. *Szilágyi Loránd* időrendi beosztását: *Lederer Emma* szerk.: *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához.* I. Bp. 1964. 27. és k. l. A László neve alatt fennmaradt törvények szövegét ezen időrendi meghatározás sorrendjében használjuk. A „jökszedők”-re: *Závodszy* 177. l. 13. §, az üzbégekre, vagusokra: 173. l. 2. §.

képes kiszorítani a liber—servus jelölést. Az István korában már meglevő előfeltételek a XI. század második felében odavezettek, — szempontunkból ez lényeges mozzanat —, hogy a liberek közül a terminológiában is tükrözött módon vált ki egy, a királlyal törvényeket hozó kategória, amelyet már nem neveztek egyszerűen libernek, hanem az előkelő (optimata) mellett nobilisnek. Kiválásával és a többiek fölé emelkedésével jogállása, libertasa is el kellett, hogy különüljön a libereketől, akkor is, ha az új jogállás tartalmát a törvények határozottan még nem fejtették ki.

Bizonyos, hogy pl. a tolvajlás esetében a nobilis rokonságot más mércével büntették, mint általában a libereket. Megvédeni ugyan nem lehetett a nobiliseket csupán azért, mert előkelők. De míg a tolvaj libert eladták, mint számkivetettet, a nobilist őrizet alatt munkára kényszerítették.

A nobilisek társadalmi összetétele igen különböző lehetett. A törvényekből kivehetően ugyanis nem minden nobilis volt egyúttal gazdag. Egyes nemesekről a mílesszel együtt feltételezi a törvényhozó, hogy nincs elegendő vagyonuk mások házának megtámadása esetén a bírság kifizetésére. Ilyen helyzetben még a nobilist is eladták szolgának.³¹

A trónviszályok idején igen megváltozhatott az előkelő (primates, nobiles, optimates) kategória összetétele. A születési előjogon alapuló, régi nemzeti előkelők István törvényeiben terminológiailag közvetlenül nem reflektált csoportjának egy része alighanem kipusztult. Egyeseket már az államszervező harcok során kiirtottak. Számuk megfogyatkozott István utódai, a trón- és pártharcok idején is. Más részük politikailag szorult háttérbe, kiesett az állam kormányzatában való részvételből és a király kegyéből, jóllehet nemességük, előkelő származásuk legalábbis bizonyos vidéken közismert volt és tekintélyt biztosíthatott. Ugyanakkor nagy szerephez jutottak az advena, a külföldről jött lovagok, akiknek hatalmát és tekintélyét királyaink nagy birtokok és jelentős tisztségek adományozásával alapozták meg.

A régi, születési előkelők egy részéből és az advena nemességből új ötvözetű, tisztségviselő vezető csoport volt kialakulóban. Ők, mint a király környezetének és tanácsának tagjai, fő tisztségviselői az idegen hatásokat is könnyen befogadó és bizonyos körben szétsugárzó udvarban kulturálisan és életmódban is elkülönültek az alattuk állóktól.³²

A XI. században három adományt tévő, illetve saját egyházat alapító előkelő comes okleveléből fontos körülmény derül ki. Ezeknek az előkelőknek a körében ti. már akkor megindult a rokonok közös vagyonának a megosztása. A rokonság közül egyeseket külön is hatalmas földtulajdonhoz juttattak a királyi adományok. A királyi adományokból szerzett nagy földvagyonok egybenmaradását elősegítette és az örökösök széles körének kezén való, aránylag gyors felaprózódását legalább is lassíthatta később Kálmánnak az örökösök körét és a

³¹ I. m. 173. l. 2. § „... tam nobilibus, quam ignobilibus, imprimis episcopis, abbatibus, comitibus, postea vero minoribus...” Ez utóbbi egyeztethető az ignobilisszel. A nobilis tolvajlására: 168—169. l. 9. §, a nobilis és miles eladatására: 169. 11. §.

³² Az előkelők személyi összetételében már Péter és Aba Sámuel korában nagy változás következett be. Pályájuk során nem a származás (magyar vagy idegen), hanem a politikai állásfoglalás volt a döntő. A legkorábban monostort alapító előkelők egyike, Otto comes is advena volt, a családi vagyon egésze királyi adományból eredt. (*Kumorovitz L. Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. Tanulmányok Budapest múltjából XVI. k. 1964. 66. l.*) Salamon király közvetlen környezetéhez tartozott. A krónikás feljegyzés szerint jelen volt monostora felszentelésénél: SRH. l. 364. l.

szabad végrendekezést korlátozó cikkelye. Ennek értelmében ugyanis az István utáni királyok adományaiban csak a szerző fiai, illetve fivérei és leszármazottai voltak jogosultak az öröklésre. A rokonság ennél szélesebb körét ezzel nyíltan, a végrendeleti örökösökét pedig burkoltan kizárta.³³ Kategóriájuk a közszabadosok tömegéből való kiválás következtében — személyi összetételének változékonysága ellenére is — mind jogilag, mind társadalmilag igazában már az Aranybulla-kori nobilis réteg előzményének tekinthető. Az ő kiemelkedésükkel tehát az István-törvények liber kategóriájának egy része már nem szerepel a közszabadosok soraiban.

A *liber* kifejezés alkalmazásában László törvényei folytatták az István-kori hagyományt. Mégis többről volt szó, mint a terminológia folytonosságáról: mindenekelőtt a *liber jogállás* kontinuitásáról kell beszélnünk. Az István-kori liber és libertas fogalom továbbélésének biztos ismertető jegye a László-törvényeknek számos olyan rendelkezése, hogy a vétkes liber bizonyos körülmények között büntetésből „veszítse el” szabadságát, vagy adják el szolgának. Meghatározott esetben ugyanígy kellett büntetni a nobilist. A büntetésből való szolgává tétel, illetve eladatás mind a nobilis, mind a liber számára István-kori jelentéstartalmú liber-mivoltának elvesztését jelentette. E jogállás egységének egyik fontos István-kori bizonyítéka, a liber 110 pensás vérdíja, László törvényében is előfordul. Ennyit kellett fizetnie a libert igazságtalanul kivégeztető bírónak, amellett, hogy az áldozat vagyonát vissza kellett adnia. A gyilkosnak is kellett rendelkeznie a vérdíj összegét kitevő vagyonnal ahhoz, hogy az általa megölt ember rokonsága részére kártérítést fizethessen és javai kétharmadán kívül szabadságát is el ne veszítse. A közszabados minőség társadalmi jelentősége szempontjából lényeges az a körülmény is, hogy László törvényei szerint a felelősségre vont liber mindig *önmagáért felelt*. A liberekre megállapított büntetéstételek saját egzisztenciájú, maguk kenyerén élő emberekre vannak szabva, akiknek bizonyos önálló vagyonát a törvények eleve feltételezik. Gyakran kimondják ti. a bűnös liber javainak elkobzását a király, a sértett fél rokonsága, vagy részben ama kisebb közösség javára, amelyhez az elítélt tartozott. A megfelelő értékű jószágok hiánya az illető személy közszabadoságának elvesztését okozta, ha a rárótt büntetést vagy kompozíciót képtelen volt megfizetni, eladták.³⁴

A saját vagyonnal rendelkező liberek mellett feltűnnek László korában a szegények is, ti. a szegény hospesek és villanusok. Az ő templom mellé temetésükről a falu előljárójának (villicus-nak) kellett gondoskodnia. A villanus-ok helyzetét, akik közé a törvény szerint szegény hospesek álltak, kétféleképpen is értelmezhetjük. Független, saját földjén élő kis közösséget is alkothattak, amely a hospes soraiba fogadta. Lehetek azonban úri birtokon szabadságuk sérelme

³³ 1057. Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus a civilis. Stud. et opera Georgii Fejér. I—XI. Budae. 1829—44, röv. C.D.I. 394. I; (erősen interpolált) vö.: Lederer: A feudalizmus kialakulása 38. l. 6, 7, 8. sz. jegyzettel. Radó nádor rokonsága, vagyonának eredete nem ismeretes. Péter comes — Ottó mellett a másik monostor-alapító — már az Aba-rokonságtól elkülönítette örökölt birtokait, másrészt jelentős adománybirtokokkal dicsekedhetett: 1067. Árpádkori Új Okmánytár I—XII. közzéteszi Wenzel Gusztáv, Bp. 1860—1874. röv. ÁUO I. 25. és k. l. — Kálmán törvényében az öröklés szabályozása az adománybirtokot illetően főleg a már birtokosztályt tett előkelők számára nyitotta meg a gazdagodás útját. Závodszy 186. l. 20. §.

³⁴ Závodszy 174. l. 4. §, 175. l. 8. §, 168. l. 6. és 9. §, 159. l. 12. §. A vérdíjra 168. l. 6. §. A jogtalanul felakasztott liberért 110 pensa járt, s javait vissza kellett állítani. Az emberölésért szintén egységesen 110 pensát kellett adni, uo. 8. §; a liber lefoglalt vagyona a királyra, 1/4 részben a közösségre háramlott: 167. l. 4. §. „Si autem reus iudicetur, omnis substantia eius vendicetur regi, unde detur IIII. pars villanis”.

nélkül elhelyezkedett közsabadok is. A törvényszöveg lehetővé teszi mindkét magyarázatot.³⁵

Aránylag többet ír a törvény az ispánokhoz, apátokhoz és püspökökhöz csatlakozott liberekről. Velük uraik „tetszésük szerint bánhattak, libertasuk épségben tartása mellett”, tanúsítja a szöveg. Egy részük már alighanem a liber-kategóriából való kiesés küszöbére juthatott. Ez *függőségük természetén* múlhatott: olyan volt-e, mint István törvényeiben a hospeseké, vagy más jellegű, olyan-e, amely közsabad jogállásukkal összeegyeztethetetlen volt. A törvényből ez egyértelműen nem derül ki. Az 1060-as évekből mindenesetre van okleveles példa arra, hogyan semmisíthette meg a közsabad mivoltot az úri függés meghatározott típusának vállalása. A százdi monostor alapítólevelének értelmében ti. a monostor földjéről az egyház szolganépének (*familia ecclesiastica*) kivételével távoznia kellett mindenkinek, aki a szabadságra (*nomen libertatis*) igényt tartott. A helyben maradás itt a közsabadság feladását jelentette. *Ilyen függés* vállalására csak a különféle körülmények nyomasztó súlya kényszeríthette a közsabadot.³⁶

Ezen túl László I. törvénye a libertas-fogalom fejlődésében *alapvető jelentőségű, új mozzanatról* is számot ad. Erre a szolgafelszabadításnak szintén új, István törvényében még nem említett változata világít rá. A zsinati határozat ugyanis olyan személyekről is intézkedik, „akiket a lelkek üdvéért szabadsággal adományoznak meg, de olyan értelemben, hogy egyháznak szolgáljanak” („*pro animarum salute libertati mancipati fuerint, eo tenore tamen, ut ecclesiae serviant*”). Szabadságuk nem volt azonos az István törvénye értelmében adott libertas-szal, hanem feltétel alapozta meg, ahhoz volt kötve. Ők legfeljebb az *egyház szabadjai* lettek, de nem közsabadok. Helyük az egyház szolganépe, a *familia ecclesiastica* közt volt. Személyüket ti. az ún. *libertasukat* megalapozó szolgálat elszakíthatatlan köteléke fűzte ahhoz az egyházi intézményhez, amely számára felszabadították. Ilyen természetű libertast István törvényeiből még nem lehetett kimutatni. Új, viszonylagos libertas-fogalom jelenik itt meg, amelyet a tőle elválaszthatatlan szolgálat határoz meg és értelmez. A törvény maga jellemzi a szolgálatot az ilyen libertas céljaként és értelmeként. Nélküle ez a szabadság értelmét veszti.

Amint az ilyen jellegű libertastól *fogalmilag* elválaszthatatlan a szolgálat, ugyanúgy a szolgálat maga is eltéphetetlen attól az egyháztól, amely azt a törvény szavai szerint kizárólagosan élvezi. Ez a kapcsolat teszi megszakíthatatlanná az ilyen libertast nyert személynek az egyháztól való függőségét: az egyházzal szemben *nem* kapott szabadságot. A százdi egyház szolganépének, a *familia ecclesiasticának* sem volt joga az oklevél szerint arra, hogy eltávozzék a monostor földjéről az archaikus, istváni fogalmazású szabadság, a *nomen libertatis* megszerzése érdekében. Milyen értelemben lehetett szó mégis a régebbi úr „lelkének üdvösségéért” szolgálathoz kötöttek libertasáról? Nyilván a jól ismert servusok szokványos helyzeténél kétségtelenül kedvezőbb kötelezettségek és terhek elnyerésének értelmében beszéltek *libertas* adásáról, és ilyenkor a kedvezőbb, kevésbé súlyos terhek *sakrális* rendeltetése még nyomatékosabban fejezte ki az ilyen szolgálatnak a közönséges servuséhoz képest egyenesen

³⁵ I. m. 162. l. 25. §: „Si dominus servi sui corpus, aut villicus pauperis hospitis vel villani ad ecclesiam non detulerit, tantumdem peniteat” (ti. 12 napig vezekeljen).

³⁶ *Závodszyky* 162. l. 30 §; — 1067. ÁUO I. 25. l.: „Vnde ex hac die recedant, preter ecclesiasticam familiam, quicunque libertatis nomen affectant.”

megettisztelő voltát. Hozzájuk viszonyítva, a közülük és átlaguk helyzete fölé való ilyen mértékű emelkedés valóban felszabadítás, *bizonyos* libertas nyerése volt. Csakhogy ez nem *közszabadság*. A közszabadságétól eltérő, sőt ellentétes jelentéstartalmú libertasszal állunk szemben, új libertas-fogalommal, amely az egységes, régi szabadságfogalomból vált ki. Megjelenése a forrásokban a közszabad és a servus *köztli* helyzetű elemek, átmeneti rétegek jelenlétét tükrözi.³⁷

Az új libertas-fogalom elterjedését nagyban elősegíthette az is, hogy közszabadok liber-nevezetük *megtartása mellett* kerülhettek közszabad voltukat megsemmisítő, szoros függésbe. Az ilyesmi szintén a közszabadsággal igazában összeférhetetlen jogi helyzetű kategóriák liber nevezettel való jelölésének forrása és mintája volt.

Hasonló értelemben válhattak „liberré” azok is, akiket a „jókszedők” gyűjtötték össze, s felettük a király az ispánnal 2/3 és 1/3-arányban osztozott, tizedrészüket pedig egyháznak adták. Ha voltak is köztük született liberek, ők szintén nem *maradtak* közszabadok, mint ahogy az egyháznak felszabadított szolgák nem *lettek* közszabadokká. Az úr rendelkezési joga felettük olyan szoros volt, hogy adott esetben el is adományozhatta őket, ha libernek nevezték is.

Ilyen — kötött vagy feltételes — liberekkel a korabeli oklevelekben is találkozunk. Az interpolált pécsváradi alapítólevél szerint a király libereket adott az apátságoknak. László király pedig egyenesen vitézek (milesek) adományozásával gazdagította a somogyvári apátságot. A milesek személyével való rendelkezés arra mutat, hogy László korára — István idejéhez képest érdekes változásként — megjelent a vitézek közt a nem-közszabad jogállásúak csoportja is.

A közszabadságtól eltérő libertasuk lehetett — a későbbiek alapján ítélve — a László törvényeiben külön comes fennhatósága alá tartozó határőröknek is. Ők ugyanis, ha megszegték az ökrök eladásának tilalmát, elvesztették „libertasukat”, a vagyonosok pedig javaikkal együtt vesztek, csak gyermekeik maradtak a „szabadságban” (in libertate).³⁸

Ezek az elemek és libertasuk már a feudális állam és a feudális viszonyok fejlődésének termékei. Nevezetük megettévesztő a kutató számára, és megnehezíti minőségük felismerését, mivel rájuk is megkülönböztetés nélkül alkalmazták az eddig közszabadokat jelölő terminológiát. Nagy átrendeződés még homályos körvonalai bontakoznak ki a társadalomban is és ennek tudati-jogi vetületében is.

Az új, kötött helyzetű liberek az új libertasszal fontos folyamat kezdetét jelzik. Ennek előrehaladott fokozatáról azonban jogosan még aligha lehet szó, még érlelődőben volt. A közszabadok széles rétegével kell számolnunk egyrészt a nemesség kiválása, másrészt az új libertas megjelenése ellenére. A közszabadok rétege az ország fontos elemének számított. Az általuk képviselt katonai erőt a királyi várak és curtisok szervezetének fokozatos kiteljesedése ellenére sem lehetett nélkülözni a meg-megújuló trón- és párharcok, valamint az ellenséges támadások körülményei közt.

³⁷ *Závodszy* 162. l. 30. §: „Qui autem pro animarum salute libertate mancipate fuerint, eo tenore tamen, ut ecclesiiis serviant, ipsi nemini, nisi soli presbitero administrent.” Az apátok szabadjai is hasonló libertásúak lehettek, uo. 27. §: „Abbatēs de liberis suis dent decimacionem episcopis.”

³⁸ István adománya: 1015. *Szentpétery Imre*: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. k.) Bp. 1918. 22. l.: „... tam liberis quam servis; liberis scilicet ducentis militibus.” — László adománya, 1091. *Századok*, 1906. 405—406. l.: „domus trecentorum servorum et centum militum domus”. — *Závodszy* 170. l. 17. §: „Custodes vero confiniorum, quo vulgo ewrii vocantur, si absque sciencia comitum tale quid commiserint, libertatem amittant...”

A közsabadok nagy jelentőségére éppen a század végén, 1092-ben tartott szabolcsi zsinat rendelkezéseinek bevezető szövege enged következtetni. A zsinat határozatait ti. a király együttesen alkotta az egyházi és világi előkelőkkel (optimates). De fontos körülmény, hogy az egész klérus és a *nép* (populus) tanúskodása mellett.³⁹ Ez a tanúskodó nép elsősorban a közsabadok széles rétege volt. Országos gyűlésen való részvétele és tanúskodása alighanem a népgyűlés utolsó maradványának tekinthető.

2. A liber és libertas fogalom Könyves Kálmántól az Aranybulláig

A szabolcsi zsinat után nagyjából egy évtizeden belül két monumentális törvényalkotás született. Kálmán király 1100 körül hozott törvényei és a korabeli zsinat határozatai mintegy összefoglalják a XI. század folyamán végbement fejlődést. A király ezen kívül e fejlődés fontos eredményeit az állam érdekeinek szolgálatába igyekezett állítani.

Minthogy Kálmán korára a libertas-fogalom differenciálódott, mindenképpen szükséges volt az „igazi” libertasnak, vagyis a közsabadok normájának a meghatározása. Ezt a normát a Kálmán-kori zsinat határozata a *plena libertas fogalmában* jelölte meg és tartalmát is jellemezte.

A zsinat a plena libertas fogalmát a szolgák klerikussá tételének kérdésére vonatkoztatva fejtette ki, a kánonjog V. századba, I. Leó és I. Gelasius korába visszanyúló anyagának felhasználásával, de korántsem szolgai másolásával. A kánonjog tekintélyeinek felhasználásánál megfigyelhető bizonyos önállóság fontos érv arra, hogy a zsinat körültekintően alkalmazta a hazai viszonyokra a tradicionális anyagot, tényleges magyarországi problémákat kívánt rendezni, latin terminológiája pedig fennálló jogviszonyok és intézmények nyelvi burka.

A servusok egyházi rendbe való felvételének két esetével foglalkozik: a servusnak ura kívánságára történő szentelésével és idegen úr szolgájának ordinálásával. A zsinat az úrtól saját szolgájának klerikussá tételéhez a *plena libertas* megadását kívánta. Az előírás világos célja az, hogy az egyházi rend tagja gazdájával ne servus-ként, vagyontárgyként álljon szemben, és a szentelés aktusa által az egyház szemében magasabb létrendbe emelt személye felett ne érvényesüljön a világi úr tulajdonosi hatalma. Itt annak a megakadályozásáról volt szó, hogy az úrnak „proprius” papja legyen, az úr visszaéléseit akarták megelőzni. Ezt az intézkedést a saját egyház elleni fellépés megfelelőjének lehet tekinteni.⁴⁰

A zsinat másik határozata a más úr servusának a tulajdonosi jogok sérelmére történő klerikussá tételével foglalkozik. Ha az aktus „az úr tudomása és megfelelően tett nyilatkozata nélkül” (absque consciencia et confessione domini sui) történt, akkor véghezvivőjének az ilyen klerikust meg kellett váltania és még 50 pensa büntetést is fizetnie. A zsinat világosan megjelöli, kik is azok az

³⁹ *Závodszy* 157. l.: „... cum universis regni sui pontificibus et abbatibus, necnon cunctis optimatibus, cum testimonio totius clerici et populi.”

⁴⁰ *Závodszy* 201. l. 30. §: „Nullius servus clericus ordinetur, nisi antea dominus eius plenam sibi dederit libertatem.” A servus pappá tevésének tilalma állandóan szerepel az egyházi rendelkezésekben az V. századtól. A felszenteléshez mindig megkövetelték a szolga urától, hogy a szentelendő személyt felszabadítsa. Ld. *F. Schaub*: Studien zur Geschichte der Sklaverei im Frühmittelalter. Berlin und Leipzig, 1913. 82—116. l. Az úr által adott szabadságot egy 800-ban tartott salzburgi tartományi zsinat a „libertas integra”-val fejezi ki (uo. 98. l. 2. sz. jegyzet).

elemek, és milyen természetű hatalom érvényesül felettük, akiknek tilalmas „a betűvetésre tanítása”, azaz klerikussá tétele: „*más servusát vagy olyan serviensét, aki urától annak akarata nélkül nem idegeníthető el, vagy bárkit a várnépből*” (alterius servum, vel servantem talem, qui domino suo sine ipsius voluntate alienari non potest, aut quemlibet de civili populo).

Itt aránylag részletesen megtaláljuk, milyen köteleések, milyen tulajdonban állás megszakítása szükséges a klerikussá tételhez. A zsinati határozat szerint ezeknek a szentelés esetén *minden körülmények közt* meg kellett szünniük: vagy az úr jószántából, vagy az ordináló által fizetendő megváltás következtében. Ezen kapcsolatok bármelyikének megszakadása volt a tartalma az előbbi kánon szerinti *plena libertas* úr általi megadásának.

A megszakítandó három kapcsolat a felsorolás tanúsága szerint egymással korántsem azonos, de abban megegyeznek, hogy mindegyikük kívül esik a *plena libertas*-on. Felölelik mindenképp előtte a világi urak személyek feletti, tulajdonosi magánhatalmának körét. Az első és harmadik eset teljesen világos: servusok urairól és a királyról van szó. Talán a második eset a legérdekesebb. Ebből ugyanis kiderül, hogy a szó szoros értelmében vett servusok mellett voltak olyan függésű kategóriák is, amelyeknek tagjait „az úrtól akarata ellenére elidegeníteni nem lehet”, azaz *plena libertast* nem élveznek, személyükkel nem rendelkeznek. Esetükben a servusnál lazább, de a *plena libertast*, közszabadságot kizáró kötöttségről volt szó. Bennük elsősorban a világi birtok kötött, nem servus helyzetű népeit láthatjuk.⁴¹

A határozat terminológiája a várnépek esetében is és az „olyan serviens” esetében is teljesen a hazai körülményekhez igazodik. A „*plena libertas*” a közszabadság pontos kifejezésének tekinthető. Az erre való felszabadítás az István törvényében szereplő, egyetlen típus közvetlen folytatása volt.

Ezzel a szabadsággal szemben Kálmánnál az egyházi birtokon is szintúgy feltűnik a László korában már szereplő új, korántsem *plena libertas*. Az egyház ugyanis bizonyos keretek között rendelkezhetett a saját servusaival. Servusát az egyházi rendbe is felvehette, ezzel más érdekeit nem sértette. Erről a zsinat úgy döntött, hogy a klerikussá lett egyházi servus fiai ne maradjanak meg a servus-állapotban, hanem legyenek az *egyház liberjei* (inter *liberos ecclesie habeantur*).⁴²

Kálmán törvényei már mindkét liberről intézkednek, a *plena libertas* hordozóiról, a közszabadokról éppenúgy, mint a másik típusról.

A *plena libertas* birtokosairól részben az általános intézkedések szólnak, részben pedig az első, pontosabban megszabott állami adó: a szabadok dénárainak kivetésénél olvasunk róluk.

A Kálmán-kori zsinat általánosan intézkedve a házasságtörés büntetéséről, olyan kategóriákról tesz említést, mint a László-kori. Ott előkelők és a nép szerepelt, itt nemes asszony és népből származó. A két kategória büntetése különböző. A nobilest ugyanis vezeklésre ítélték és tilalmazták számára az új házasságot. A népből való nőt (plebeia, de plebe) a szabadság reménye nélkül (sine spe libertatis) eladták. A plebeia közszabad kategóriát kellett, hogy képviseljen, s nem valamely személynek vagy testületnek (pl. egyháznak) a kötött liberája lehetett. Az utóbbi esetben ti. az eladás ténye nem csupán az eladottat, hanem sokkal inkább urait sújtotta és károsította volna.⁴³

⁴¹ Závodszy 205. l. 69. §.

⁴² I. m. 201. l. 29. §.

⁴³ I. m. 203. l. 55. §.

Kifejezetten liberekről szól Kálmán törvénye a dénáradó fizetési kötelezettségénél. Mindenekelőtt arról intézkedik, hogy a 8 dénárt, amelyet idáig minden egyes szabadtól (de liberis singulis) beszedtek, ezután ne hajtják be. Vagyis általánosan, elvileg minden liberre nézve eltörölte. Ezután aránylag részletesen ismerteti, milyen liberektől kell mégis behajtani a 8 dénáros adót, azaz kikre *nem* terjed ki az általános mentesítés.

A szövegből megállapíthatóan dénáradót kellett továbbra is fizetnie minden olyan libernek, aki másvalakinek a földjén élt és dolgozott, az viszont mentesült tőle, aki a maga ura volt, saját földjén élt, azt művelte, vagy műveltette. A mentesítés, a megkülönböztetés szempontja tehát a liber vagyoni helyzete, önálló egzisztenciájának léte vagy hiánya lehetett. Azoknak a libereknek a jogállása, libertasa azonban, akiket a törvény adóalanyokként számbavett, úgy látszik, nem azonos. Néha nehéz meghatározni, milyen jogállást képviselhet a törvény egyes helyein az adózásra kötelezett liberek egy-egy konkrét csoportja.

A dénáradót fizető liberek közül a plena libertas alanyai, azaz közsabadok a következők lehettek. Azoknak a libereknek, akik királyi birtokra, királyi népek közé telepedtek, távozniuk kell a királyi földről, ha nem fizették meg a dénárokat. Mivel eltávozhattak, nem voltak a birtokhoz kötve. Ezért bennük a királyi birtokra telepedett közsabadokat láthatunk. A várnépek (civisek) közé telepedett hospesek szintén a plena libertas hordozói. Ők vagy 8 dénárt fizettek, vagy pedig vagyonuk felerésze arányában részt kellett vállalniuk a várnépek katonai kötelezettségéből. Fizetniük kellett továbbá a 8 dénárt mindazon libereknek, s a velük azonos jogállású (ekkor még főleg idegen) hospeseknek, akik egyáltalán más földjén éltek és azt művelték.⁴⁴

A dénáradóról szóló rendelkezés alapján a *közszabadok* két nagyobb csoportját különböztethetjük meg. Közülük az egyik más úr földjén élt, tehát dénáradót fizetett. A másik csoport viszont — s talán a jelentősebb — elvileg mentesült az adó fizetésétől. A törvény megállapítható adóztatási szempontját figyelembe véve, azt kell mondanunk, hogy valószínűleg nem mások földjein dolgozhattak, hanem a sajátjukén. Itt az azonos jogálláson belül a két csoport között a megkülönböztetés kétségtelenül vagyoni szempontból történt.

A törvény szerint azonban olyan liberek is voltak, akiknek jogállása, libertasa más lehetett, mint a fent tárgyalt, adózó közsabadoké. Ők ugyanis nem távozhattak el a földről, amelyen éltek, s személyükkel rendelkezhetett a király. Gazdasági helyzetük mégis hasonló lehetett a hospesként telepedettekéhez, mert feltételezték, hogy a rájuk rótt terhet fizetni tudják. Így adó alá vonták a hetes várnépek (civiles ebdomadarii) között élő, olyan libereket, akik eme civilisek viszonylatában liberek voltak, a király viszonylatában azonban nem (si quis liber non a rege, sed ab ipsis civibus). Ők tehát bizonyára csak alacsonyabb státusú királyi szolgáltató nép kiemelt helyzetű elemei, liberjei voltak, vagyis a király szabadjai, de nem a plena libertas, a közsabadság birtokosai. Hozzájuk

⁴⁴ I. m. 189. l. 45. §: „Denarii VIII., qui de liberis singulis colligebantur, a modo non accipiantur. . . . Si autem liberi, qui regi per fines eorum transmigranti equos, currus subductories et servicia stipendiaria suppeditabant, IIII. denarios persolvant. Et similiter liberos, qui cum eis cohabitare consenserint, aut exeat.” Uo. 187. l. 35. §: „Si quis hospitem acola terram civium cohabitavit, aut iuxta medietatem substantie civilium expeditionem faciat, aut VIII. denarios solvat.” Uo. 194. l. 80. §: „Liberi quique ac hospites, sicut Sclavi vel ceteri extranei, qui in terris laborant aliorum, pro libertate tantum denarios dent, non alios eciam denarios insuper pro opere aliquo dare cogantur.” Vö. *Mályusz*: 284. l.

hasonlóak lehettek a castellanusok is, akik mind libertasuk, mind valamely munka fejében (pro opere) fizettek dénárokat.⁴⁵ Milyen munka fejében kellett fizetni, azt az alábbi liber kategória kötelezettségének ismertetéséből következtethetjük:

A törvény ti. olyan liberek dénáradozását is szabályozza, akik a királynak a határaikon átvonulása alkalmával lovakat, szállítószekereket és zsoldos szolgálatot szoktak adni. Az ilyen szolgálatok teljesítésének a fejében nem 8, hanem csak 4 dénárt tartoztak fizetni. Liber minőségüket a törvénycikk nem világítja meg, nem lehet belőle egyértelműen megállapítani, hogy kötött liberek voltak-e, vagy közszabadok. Mindenképpen liberek kis közösségei lehettek, mert lovakat, szekereket valószínűleg csak közösség volt képes rendelkezésre bocsátani, nem az egyes egyedek. Talán szegényedő közszabadok voltak, és közülük a hadi szolgálatot az egyedek legfeljebb csak a király költségén vállalhatták. Az is feltehető azonban, hogy a királyi birtok már magába tagolta ezeket a közösségeket, szabadságuk megszűnt plena libertas lenni, a liberek pedig a király szabadjai lettek. Ebben az esetben helyzetük hasonlíthatott a XIII. században is előforduló udvarnokok szabadjaiéhoz (liberi udvornicorum): nekik a XIII. században is tizenként kellett egy lovat a király szolgálatára adniuk.⁴⁶

Hasonlóan pontosan meg nem határozható libertasúak az ispánok liberjei. Ha ugyanis a comesek falvában annyi liber élt, hogy tőlük uruk lovakat és 100 pensa kaphatott, akkor a törvény értelmében a comeseknek egy páncélost kellett kiállítaniuk. 40 pensa összegyűjtése esetén egy közönséges vitézt (miles) kellett felszerelni. Lehettek ezek a liberek akár ispánhoz, mint magánföldesúrhoz, jogállásuk megtartásával beállt közszabadok is. De lehettek akár az ispánoknak a plena libertast nélkülöző, olyan saját liberjei, akiknek személye is úri tulajdon (proprius) volt. Ez esetben hasonlóak voltak az egyház vagy a király magánhatalmának keretei között viszonylagos libertast élvező szabadokhoz.⁴⁷

Kálmán törvényeiben szabadságuk természete és az adózáshoz való viszonyuk szerint legalább 3 átfogó liber kategóriát találhatunk: a) saját vagyonnal rendelkező libereket, ők semmilyen adót nem fizettek. b) Más földjén élő közszabadokat — közjük tartoztak a hospesek is —, akik libertasukért 8 dénár adót fizettek. c) A király, az egyház (és talán az ispán) liberjeit, akiket elszakíthatatlan személyi kötelék fűz urukhoz, és szintén mint adóalanyok szerepel-

⁴⁵ I. m. 189. l. 45. §: „De civilibus ebdomadarius octo denarios precipimus colligi, inter quos scilicet, si quis liber non a rege, sed ab ipsis civibus.” Úgy látszik, hogy a király a dénárokat nem az összes hetes szolgálatot teljesítő várnéptől szedi, csupán eme népek liberjeitől. Az „inter quos scilicet” elsősorban így értelmezhető. A magyar fordítások ehelyütt indokolatlanul — a szövegben nem levő — „és”-t, vagy „is”-t toldanak be, amely a szöveg értelmét megváltoztatja; uo. 194. l. 81. §: „De castellanis autem tam pro opere, quam pro libertate denarii accipiantur.” A castellanus kifejezés forrásainkban rendkívül ritka. Itt, és a zobori apátság 1113. évi oklevelében fordul elő: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, praep. *Richard Marsina*, Bratislavae. MCMLXXI. Tom. I., röv. CD. Slov. I. 66. l.: „... sive in silva in terra, quantum habent castellani Golgocienses, tantum habent sanctus Ipolitus... media pars est castellensium.” A várszervezethez tartozó, viszonylagos libertasu, kötött liberek lehettek, akik nemesak a többi alantasabb várnépektől megkülönböztető libertasuk, hanem bizonyos köteles munkálatok alóli mentesség fejében is fizettek.

⁴⁶ *Závodszy* 189. l. 45. §. — A „liberi udvornicorum” kötelezettségére: 1240. Hazai Okmánytár. I—VIII. k. kiad. *Nagy I., Paur I., Ráth K., Ipolyi A., Véghely D.* Bp. 1865—91. röv. H. O. VIII. 42. l. (vö. *Szentpétery—Borsa*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I—II. Bp. 1923—1961. röv. Reg. Arp. nr. 680): „ut decem homines de ipsis unum equum ad servitium domini regis deberent detinere.” A király III. Béla oklevelét írta át, lehet, hogy a ló-tartás kötelezettsége is régebbi.

⁴⁷ *Závodszy* 188. l. 40. §.

nek. Az ő soraik feltöltődhetnek a *személyüket is* úri alávetésbe adó közsabadok közül, de — mint az egyház esetében látható — a servus státusból felemelkedők közül is. Emellett léteztek átmeneti jellegű liber kategóriák is, amelyeknek betagolódása, besorolása még nem ment végbe.

Tagányi a Kálmán törvényeiben szereplő liberok függő helyzetéből s megadóztatásából jutott arra a következtetésre, hogy ők a XII. század kezdetén már csak „félszabadok” voltak, akikre a közsabadság már nem vonatkozik. Tévedésének nyilván az a forrása, hogy a liberok egy részének valóban fennállt függő viszonyát általánosította. Ez azonban nem érvényes a liberok összességére. Másrészt Tagányi nem vette tekintetbe, hogy a függő viszonyba kerülés korántsem jelentette minden esetben a közsabadság teljes tartalomvesztését, illetve a libertas fogalom elértéktelenedését. A közsabadoktól meg kell különböztetni a kötött liberokat, akik a közsabadságból már kiestek, illetve a felszabadításkor csak viszonylagos libertast kaptak.

Kétségtelen, hogy Kálmán korában a liber és libertas jelentéstartalma az István-kori állapottal ellentétben már nem volt egységes, hanem tagolt, differenciált. Ez a tény a társadalom-szerkezet átalakulásának fogalmi tükröződése. Sőt arra is gondolnunk kell, hogy ezek a törvények a liber kifejezést talán nem is használják minden lehetséges nyelvi értelemben, hanem csak egyes, a törvényhozó szempontjából fontos jelentésekben. Kálmán nem törekedhetett az összes liber helyzetének átfogó jellemzésére. Mint adóalanyokkal, kincstári szempontból elsősorban a különféle módon függésben levő, nem azonos libertasú szabadokkal foglalkozott. Bármely liber kategóriához tartoztak is, számuk annyira már gyarapodott, s gazdasági szempontból volt már akkora jelentőségük, hogy a királyi hatalom teherbírásukat igénybe vehette.

A megítélésünk szerint igen jelentős számú *vagyonos* közsabadot a törvény az adózás szabályozásánál csak említi. Mivel ők nem lettek adózók, nem is foglalkozik velük tovább. Anyagi erejükre, teherbíró képességükre az állam egészen más módon épített. Ők továbbra is annak a „populusnak” a körébe tartozhattak, amely László törvényhozásánál a klérussal együtt tanúskodott.

A XII. században és a XIII. század elején az a három legfontosabb liber kategória él tovább, amely Kálmán törvényeiből is világosan kivehető: a kötött liberok, a más úr földjén élő, de közsabadságukat megőrzött liberok, valamint a saját földvagyonnal rendelkező közsabadok kategóriája. Kálmán korától az Aranybulláig nem maradtak fenn törvények, amelyek az egyes társadalmi csoportokról általános vagy konkrét intézkedéseket tartalmaztak volna. Megnövekedett azonban az oklevelek száma. Csakhogy ezek meglehetősen egyoldalú képet adnak az egyes liber kategóriákhoz tartozókról. A XII. században ugyanis a liberokat említő oklevelek adományozás és monostoralapítás alkalmával éppen a legalacsonyabb helyzetű liberekről tájékoztatnak bővebben. A másik pólusról, a tulajdonnal rendelkező közsabadokról nem igen beszélnek a források, mert jogügyleteikről oklevelek nem készültek. Ők ugyanis akkora egyházak alapításához nem voltak elég vagyonosak, hogy az alapításnak és körülményeinek írásba foglalását az egyház szorgalmazza. Életüket a szokásjog irányította, és szerepükről írásos emlék előbb nem szól, mint a XIII. század elején. A következőkben a rendelkezésünkre álló forrásanyagból, ennek szem előtt tartásával próbáljuk nyomon követni az Aranybulla keletkezéséig a különféle liberok jogi helyzetét.

Először a kötött liber-csoportot vesszük számba, amelyről a legtöbb oklevél tudósít.

† Kálmán korában, 1111-ben és 1113-ban kelt zabori oklevelek szerint az apátságnak még István király adományozta a monostor saját servusainak és liberjeinek tizedét. 1113-ban ugyanazon egyház bizonyos emberei el akartak szakadni, mert „vakmerően libernek állították magukat” (presumptuose se liberis esse asserebant). Aligha tévedünk, ha itt a lázongó emberekben elsősorban az 1111-es oklevél liberjeit keressük. Ők ugyanis nem voltak közsabadok, hanem csak az egyház szabadjai. Bizonyára a cseh háborúk miatti helyzet készítette őket arra, hogy másféle liberként, azaz közsabadként függetlenítsék magukat az egyház kötöttségétől. A nem sokkal később keletkezett bakonybéli összeírás szintén a liberekkel kezdi népeinek felsorolását. Ők magas tisztséget viseltek ugyan a monostor birtokain és népei közt, de mégis csak az *egyház liberjei* voltak.⁴⁸

1138-ban herceg, illetve király által adományozott liberekről értesít a dömösi prépostság összeíró levele. Az eladományozott király szabadjaiból szintén az egyház liberjei lettek. A királyi, illetve hercegi birtokról a monostorhoz került liberek státusát II. Béla úgy szabályozta, hogy a liberek közül senkit ne tegyenek a servusok közé és fordítva, a servusokat se sorolják a liberek közé.

III. Béla a királyi liberek egy másik kategóriájáról intézkedett. 4 Sopron-, illetve Vas-megyei faluban élő udvarnok-szabadok (liberi udvnicorum) számát íratta össze azért, hogy a közönséges udvarnokok közül akár ki ne „bitorolhassa a szabadság nevét” (nomen libertatis). Összeíratásuk megkülönböztetett helyzetre vall és a király általi megbecsülésüket mutatja, de mégsem voltak közsabadok. „Szabadságuk” a királyi birtok keretein belül volt rang, ennek világában volt számottevő, ide pedig őket elszakíthatatlan kötelék fűzte.

Szintén nem közsabadok, hanem a király szabadjai voltak általánosságban a várjobbágyok is. Ezt éppen legelőkelőbb rétegük neve fejezi ki: liberi sancti regis. A közsabadsághoz viszonyítva ez nem jelentett társadalmilag alacsonyabb helyzetet, hanem ettől eredetében és lényegében különbözött. A várjobbágyoknak, legfőként a „szent király szabadjai”-nak libertasa már a feudális berendezkedés, a királyi birtok terméke, társadalmilag magasfokú libertas volt, de egészen más, mint a közsabadság. Az új, a királyi libertas különféle fokainak alanyai eredetüket tekintve részben a közsabadokból kerültek ki, de számuk gyarapodott alacsonyabb servus státusú királyi népek közéjük emelése által is.⁴⁹

A világi földesurak birtokain szintén találkozunk nem közsabad liberekkel. Így II. István korában Fila, mivel örököse nem volt, Őrs prédiáját servusokkal és liberekkel (cum servis et liberis) adományozta a veszprémi egyháznak. Kikötötte, hogy a liberek olyan „conditio”-val szolgáljanak (servirent) az új egyházi uraságnak, mint azelőtt neki magának. Az 1150-es években Margit úrnő adományozott Pannonhalmának egy Péter nevű libert családjával, majd Adalbert úr Ság prédiomot szabad emberekkel (cum liberis hominibus).⁵⁰

⁴⁸ 1111. CD. Slov. I. 64. l. „... id est populi sancti Ypoliti, servi vel liberi . . .” 1113. uo. 65. l.; XII. sz. A pannonthalmi Szt. Benedek Rend története. Szerk.: *Erdélyi L.* I—XII. Bp. 1902—16. röv. Ph. Rt. VIII. 269. l. „Hii sunt liberi . . .” Kritikájára vö. *Váczy Péter*: A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. *Levéltári Közlemények*, (röv. L. K.) 1930. 314—333. l.

⁴⁹ 1138. Magyar Nyelv, röv. M. Ny. 1936. 54. és kk. l. „Isti sunt liberi” 1186. H. O. VI. 4. l., Á. U. O. VI. 164. l., *Fejérpataky László*: III. Béla király oklevelei. Bp. 1900. 11. l.; — „Liberi Sancti Regis” pl. 1213, 1215., 1222. *Regestrum Varadinense, curis et laboribus I. Karácsiomyi et S. Borovszky edit.* Bp. 1903. röv. V. R. nr. 51. 112. 341.

⁵⁰ 1116—31. *Fejérpataky*: Oklevelek II. István korából. Bp. 1895. 49. l.: „... sed preno-

Mindezek — bár más-más fokon — a közsabadságtól eltérő jogállású, új liberek voltak. Személyük szorosabb vagy lazább módon kötve volt az egyházhoz, királyhoz vagy magánúrhoz, s az ezekhez fűző köteleket nem szakíthatták meg. Bármekkora volt közöttük a különbség uruk birtokán viselt funkciójuk, vagyonuk, vagy akár társadalmi rangjuk és szerepük szerint, a közsabadoktól jogállásuk alapján való megkülönböztetésül összefoglalóan mégis csak *feltételes vagy kötött libereknek* tekinthetjük őket. Rájuk valóban érvényes volt a Kálmán-kori zsinat összefoglaló jellemzése: „urától ennek akarata nélkül nem idegeníthető el”. Ez a kritérium a servilis jogálláshoz fűzte őket.

Kivülük egyre gyarapodó számban tűnnek fel a másik jogállás képviselői, a Kálmán-kori zsinati határozatból ismert *plena libertast* élvező, de más földjén élő liberek. Mivel közsabadok voltak, függésük és az úr hatalmához való viszonyuk jogilag más természetű volt, mint a feltételes liberek bármelyik csoportjáé.

1121-ben Atyusz említ liber hospeseket gyér népességű Mura vidéki birtokán az almádi monostor alapító oklevelében. A század közepén Színes asszonyról tudjuk, hogy liber hospeseket szokott felfogadni. Az ő hospesei azért jöttek ugyan, hogy lakják és műveljék az úrnő földjét, de kötelességük volt a király hadába is menni. Birtokát eladományozva, Színes a hospesek felfogadásának jogát és egyben a király hadába vonulásuk betartásának kötelezettségét is a pannonhalmi apátságra ruházta. Magdolna asszony oklevelében különösen érdekes az az intézkedés, hogy amikor monostorának több szolgálóadót adott, az egyik szolgáló feleségét kivette az adományozás alól, „mivel szabad nő” (*quia libera est*). Ez a nő közsabadok lehetett, mert különben Magdolna ugyanúgy eladományozhatta volna, mint ahogyan pl. Margit úrnő is Péter libert feleségestől és családotól.⁵¹

A XIII. század elején sok hasonló közsabadról tudunk. 1211-ben II. András a topuszkói oklevélben említi azokat a szabad embereket (*liberi homines*), akik az egyház földjére mint *liberek jönnek*, s ugyancsak mint *liberek el is távoznak*. A Váradi Regestrumból szintén sok ilyen helyzetű, a király vagy más úr birtokán élő liberről és liber hospesről értesülünk. Szabad hospesek jellemző módon éppen várjobbágyokkal szemben bizonyítják be közsabadok státusukat. A várjobbágyok ugyanis őket maguk közül valóknak állították.⁵² Ez a státusper a felek közötti jogi különbségre utal.

A mások földjén élő közsabadoknak az anyagi helyzete a kötött liberekéhez hasonló, vagy esetleg jóval kedvezőtlenebb is volt, különösen, ha a királyi és egyházi birtok magasabb szintű liberjeivel vetjük össze. Jogállásuk normája azonban még mindig a régi közsabadság volt. Ennek a köztudat által szentesített ismerve pontosan megfelelt személyük szabad voltának.

minatos liberos, qua michi condicione ministrabant, delegauerim.” 1152. Ph. Rt. I. 601. l. 1153, uo. 602. l.

⁵¹ 1121. M. Ny., 1927. 361. l. Az almádi monostor alapítójának leszármazottja 1164-ben szintén „liberi hospites”-t említ. L. K., 1924. 156. l., Ph. Rt. I. 598. l., 1141—61. Magyar Könyvszemle, röv. M.Ksz. 1892—93. 19. l. Itt a servus mellett a libera feleség az István-törvényekben még szigorú házassági tilalom oldódását mutatja. Az ilyen „vegyes házasságok” azonban későbbben sem voltak problémamentesek, különösen az utódok státusát illetően.

⁵² 1211. *Smičklaus: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. II—XV. Zagrabiae. 1904—34. röv. Smič. III. 105. l.: „Sicut autem liber intravit ita quando voluerit liber discedat”; — V. R. nr. 32, 74, 220, 285, 289, 336, 348. A nr. 31 feljegyzés jól mutatja, hogy a hospes „absoluta libertas”-ától azaz közsabadságától különbözött a várjobbágy libertasa.

Jogilag ugyanúgy ítélték meg a saját tulajdonnal igen különböző mértékben rendelkező libereket is. Nemesnek korántsem számítottak. Ők elsősorban hadakozók lehettek, akár személyesen teljesítették ezt a kötelezettséget, akár kollektíven. Mivel értettek a fegyverforgatáshoz, elszegényedésük esetén olykor vitézkedésük is felszínen tarthatta őket, némelykor talán éppen a király támogatásával. Ilyen szegényedő egzisztenciájú „pauper milesről” emlékezik meg a László-legenda. A vitéz apját szolgálataiért a király egy aranytállal jutalmazta. Ezt a megajándékozott fia el is zálogosította egy comesnek, hogy szegénységén enyhítsen. II. András pedig 1212-ben egy régi advena liber homo leszármazottját, Alykon fiát, Istvánt állította vissza „antiqua libertas”-ába 5 ekealjnyi földjével együtt a soproni várjobbágyok ellenében úgy, hogy minden servitustól mentes legyen. A várjobbágyok ugyanis István apját soraik közé vonták. Ugyancsak a XIII. század elején vagyonos liberek perlekedtek a Várad Regestrum feljegyzései szerint: ők ellenfeleikkel szemben mindenben szabad (omnino liber) voltak hangsúlyozták.⁵³

A közszabadok vagyonos kategóriájára vonatkozó adatokat mintegy összefoglalja és általánosítja 1209-ben, majd 1235-ben II. András intézkedése. Ő ti. egészen általános fogalmazású okleveleiben engedte meg, hogy bárki szabad ember (*quicumque liber homo*) külön királyi engedély nélkül adományozhasson a templomos lovagoknak akár földet, akár prédiomot, akár servust, vagy libertinus mansiókat.⁵⁴ A két oklevélnek a bennük említett liber-kategória vagyonosságára vonatkozó, fontos tanulságából a terminológia régiessége semmit sem von le, sőt ez adja jelentőségét. Az oklevél éppen a régies terminológia szívósságát és életképességét bizonyítja.

Jogi szempontból tehát 2, a társadalmi és vagyoni helyzet szempontjából 3 átfogó liber-kategóriát vehetünk számba. A libereknek ezt a három fő csoportját híven tükrözik a liber nevezettel való szolgafelszabadítások típusai. Ilyen felszabadítás ti. szintén háromféle volt, mintegy a való életet tükrözve.

Benedek comes 1171-ben az egyház számára kötött liberré szabadított egyeseket servusai közül. Az egyik szolgacsoportot úgy szabadította fel, hogy az egyháznak „clericaliter” szolgáljon, egy másik csoportot pedig úgy, hogy szabadon (libere) szolgáljon. III. István egy egyházi uraságnál adósság fejében lekötött várnépet szintén úgy szabadított fel a veszprémi egyház számára, hogy szabadon (libere) szolgáljon. A XIII. század elején Sebe asszony végrendeletileg egyház számára szabadított fel servusokat. Ugyancsak a XII. század végétől sok servust szabadítottak fel egyházak számára azzal a feltétellel, hogy évente

⁵³ S. R. H. II. 524. l. „Quidam itaque miles, urgente necessitate scutellam argenteam, quam patri suo pius rex donaverat, cuidam comiti venalem exposuit . . .”; — 1212. Urkundenbuch des Burgenlandes, bearbeitet v. H. Wagner I—II. Graz—Köln. 1955—65. röv. Burg. O. I. 62. l: „. . . quidam Kaal nomine homo libere condicionis terram liberam consumpsisset et omnis servitutis expers predecessor fidelis clericus eiusdem domini Andree regis, Stephani nomine . . . libere et absque alicuius condicionem terram et locum cohabitandum elegisset.” A várjobbágyok közé kényszerített Istvánt „in pristinum libertatis titulum restituens”, s 5 ekényi földjét is visszaadta a király. — 1217. V. R. nr. 165: bihari várnépek vádoltak „quendam liberum hominem, nomine Deum, dicentes quod eorum esset conceivis. Deus autem dixit, se liberum esse omnino . . . libertatem eius . . . fecit contestari.” 1222. V. R. nr. 342. A csanádi esperes bizonyos földről állította: „quod quidam liber homo, nomine Kelemen . . . eam sibi vendidisset”, s igazolódott, hogy ez az eladó hereditaria terra-ja volt.

⁵⁴ 1209/10. és 1235. C. D. III/2. 420. l. „. . . ut quicumque in regno nostro liber homo domus templi aliquam helemosynam, siue terram, siue predia, siue mansiones servorum vel libertinorum, aut aliquid erogare voluerit, libere . . . condonare valeat et legare.” Vö. Reg. Arp. nr. 251. és 542.

a felszabadítók halotti torának megtartására megszabott mennyiségű terméket és állatot adjanak az egyházi uraságnak.⁵⁵

Mindez a servus-jogálláson, az úri magánhatalom keretein belüli emelkedést mutatja. A kötött liberré tett emberek kétségkívül a *servilis* állapot kereteiben elérhető legmagasabb szintet képviselték.

A felszabadító oklevelek másik csoportja mintáját szintén a társadalmi valóságból vette, s eme felszabadítás minősége megfelelt a közsabad státusban más úr földjén élő, ismertetett liber, liber hospes kategóriáéknak. Ez tulajdonképpen az István-törvények szerinti kizárólagos formának, illetve a Kálmán-kori, már jelzősített *plena libertasra* szabadításnak az egyenes folytatója. Ez a felszabadítási forma az oklevelekből a XII. század közepétől ismeretes, de még a XIV. században is használatos volt. A formulák szerint a teljes liberré tétel lényege az, hogy a felszabadított ott telepedhetik meg, ahol akar, illetve annál az úrnál szolgálhat szabadon, akinél akar. Valóban, a formula ezt a fontos jogot is kifejezi. De azt is tartalmazza, hogy ez a libertas teljes és visszavonhatatlan, mert a felszabadítottnak megszűnik minden személyi alávetettsége, tulajdoni, proprius mivolta.

Ilyen felszabadítást tartalmaznak pl. Márton comes és felesége, Magdolna oklevelei. Sőt, Magdolna asszony felszabadítottjainak még egy-egy szolganót is adományozott.⁵⁶ A felszabadításnak ez a teljes (*plena*) változata sokkal értékebb volt a kötött libertas adományozásánál. Mivel a kötött liber — noha lazábban — mégis csak valakinek a tulajdonában állt, ezért vétsége esetén ura újból alacsonyabb szintre taszíthatta. A teljes libertas esetén azonban ez az egyik oklevélben „in servitutum revocare”-nak nevezett aktus már nem volt lehetséges, mert az illető nem volt többé senki tulajdona, hanem a született szabadok jogállását nyerte el. Ennek következtében reá nézve minden szolgai eredet, s ezzel együtt lealázó szégyenfolt — macula — eltöröltetett. Ezt a libertast természetének megfelelően éppen a felszabadító formulák nevezik a Kálmán-kori „plena libertas”-on kívül „teljes”, „örök”, s a XIII. század elejétől „tisztá”, „arany” (perpetua, absoluta, mera, aurea) libertasnak.⁵⁷

Az ilyen szabadság adásának azonban a felszabadított számára egyéb szempontból súlyos hátránya is volt. Ritka esetben járt ugyanis együtt földadománnyal. Csupán a *személy* szabadságát adta, de anyagilag nem alapozta meg. Ezért a felszabadítottnak mindenképpen más földjére kellett telepednie.

⁵⁵ 1171. Ó-magyar olvasókönyv. Összeállította *Jakubovich E.* és *Pais D.* Pécs, 1929. röv. Óm. Okv. 47. l. „Manumisit quoque petrum et thomam supradicte ecclesie clericaliter seruire . . . Dimisit quinque — ut supradicte ecclesie libere seruiant.” — 1164. k. C.D. IX/7. 634. l. „Cuidam etiam seruianti suo, nomine Lilata, qui de ciuibus fuerat . . . libertatem dedi, vt in eodem predio sancto Michaeli libere seruiat . . .” — 1217. V. R. nr. 166. „duoque viri, scilicet Sekur et Lotomas liberi quidem essent, sed legatarii”; 1212. H. O. VI. 9—10. l. „Manumisi etiam unum seruuum . . . (a fiaival) quod ibunt ad legacionem”, más servusokat „ut sit jobagio ecclesie”, „ut sint Tawarnici ecclesie”; — Torlóvá szabadítás pl. 1194. H. O. V. 1 4. l. V. R. nr. 328.

⁵⁶ 1141—61. M. Ksz., 1892—3. 17. és 49. l. Márton comes felszabadítottjai „cuiuncunq nobilium vellent: libere seruirent.” Felesége: „Hos preterea seruientes propria libertate donavi . . . ut ubicunq seruire voluerint, libere seruiant. Puellas vero: Hemeci, cui pro seruitio puellam dedi Cusudi, Magudi cui et aliam puellam concessi Cepa.” Ld. még 1146. Ph. Rt. I. 598. l., 1208. V. R. nr. 58, 1215. uo. nr. 144, 1208—20. Burg. O. I. 78. l., 1221. CD III/1. 326—328. l.

⁵⁷ 1186. Á. U. O. VI. 161. l. „Statuimus itaque, ut nulli omnino hominum liceat iam dictos homines (ti. a felszabadítottakat), seu posteritatem eorum in *seruitutem revocare.*” A jelzősített (absoluta, perpetua, aurea) libertasra pl. V. R. nr. 373, CD V/1. 74. l., uo. V/2. 417. l. A gróf Zichy család id. ágának okmánytára I—XII. k., szerk. *Nagy I., Véghely D.* 1872—1931. röv. Zichy I. 12—13. l., II. O. VIII. 137. l., Á. U. O. XII. 331—332. l. és 595. l., uo. IV. 305. l. V. 88. l. stb.

Megválaszthatta ugyan, hogy kihez, melyik úrhoz. De számíthatott a felszabadított arra is, hogy még mindig létező szabad közösség fogadja be. Mégis a közszabadság adásának ez a fajtája a felszabadítottat gazdasági és társadalmi szempontból ténylegesen korlátozta és közszabad minőségét a későbbiekben az határozta meg, hogy önálló egzisztenciáját saját vagyon nem támasztotta alá. Az ő közszabadságuk fokozatosan olyan új tartalmat kapott, amely megfelelt az egyre jobban kiteljesedő feudális viszonyoknak. Amint a költözés szabadságának a felszabadító oklevelekben való hangsúlyozása mutatja, a közszabadság lényege az ő esetükben a patrónustól, valamely úrtól való személyes függetlenséggel azonosult, erre összpontosult. Noha az ilyen közszabad gazdaságilag korlátozva volt, a proprius viszonyból kijutva jogilag mégis a „plena libertas”-ba került.

A felszabadító oklevelek harmadik típusa mintául a vagyonos közszabad réteg helyzetét vette. Ilyen felszabadítást csak király adott. Ez a használt oklevélformulák azonossága ellenére lényege szerint volt több a világi urak által adott közszabadságnál. Első nyomait III. Istvánnál találjuk.

1162-ben a király a soproni várhoz tartozó Farkas várnépet (civilist) olyan libertasszal adományozta meg, hogy szabadon és biztonságban szolgálhat ott, ahol akar. Eddig tehát ugyanaz a formula, mint a világi urak felszabadító aktusainál. A szabadon szolgálást azonban megtoldotta a király több rét és malom adományozásával, Ugyancsak III. István szabadította fel Gab fiát, Botust. Apja Gab, „meghatározott módon” a kalocsai érsek fennhatósága alatt szolgált. Ez alól őt már II. Géza kivette, ahogy az oklevél elmondja. Fia, Botus III. István szolgálatába került. Botust most úgy jutalmazta, hogy mindenben szabad legyen (omnino liber), s a király házában szolgáljon) in domo regia deserviat). Ezen felül 5 ekealja földet kapott adományba.

III. Béla Dénes nevű kézművesét jutalmazta perpetua libertasszal, mert a szenttéavatás idején felnyitotta László király sírját. (Ezt Dénes fiának az előadásából tudjuk.) Ő minden esetre olyan anyagi helyzetbe került, hogy szolgát adományozhatott torlóul a besenyői egyháznak. 1197-ben Imre király pozsonyi várjobbágyot arra az „eximia libertas”-ra emelt, hogy felette se ispánnak, se másnak ne legyen semmiféle joga. Perpetua libertast adományozott neki és a királyi udvarba fogadta. Imre király tehát őt „király, ill. vár szabadjából” közszabaddá tette.⁵⁸

Tagányi ezt a fajta felszabadítást nemesítésnek tekintette. Felfogása azonban nem helyeselhető. A bemutatott oklevelek keletkezése idején a *nobilis* már régen ismert és használatos kifejezés volt, mert voltak nemesek. Ezek az okle-

⁵⁸ 1162. Burg. O. I. 24. l. „... hominem in Supruniensis castri manentem nomine Forcos a civili iugo subtraxi tantaque dote libertatis sublimavi, ut ubicumque vellet libere ac secure famulari posset ea videlicet, quod fidelis mihi extitit in omnibus . . . preterea predicto fideli meo dedi in villa Kacil unum pratum cum uno molendino et in villa Vidza similiter, in villa eciam Welen unum pratum cum II. molendinis . . .” — 1163—4. H. O. VI. 3. l. III. István Botust jutalmazza: „ut omnino liber et a prefato ecclesie servicio retractus in domo regia cum omni progenie in sempiternum deserviat. Insuper terram ad V. aratra sufficientem . . . dicto Botus et suis heredibus libere et pacifice concessi perpetuo possidere.” — 1226. V. R. nr. 352. „Tecus, filius Dionysii artificis, qui aperuit in elevatione sepulchrum Sancti Ladislai regis et a gloriosissimo rege Bela dato pro eo artificie perpetua libertate donatus est cum omni generatione ab eo successura . . .” — 1197. C. D. Slov. I. 96—97. l. Imre király „quemdam iobbagionem de castro Ponsiensi nomine Zerzowoy, filium Zbima . . . ad eximiam extulimus libertatem statuentes, quod nullus comitum aut aliorum in eo sibi ius aliquod vindicare praesumat, verum in aula regia tam ipse quam sui heredes perpetua libertate gaudeant.”

velek nem az ő helyzetüket, hanem a kiadásuk idején jól ismert, kisebb-nagyobb földtulajdonnal rendelkező, hadakozó közszabad elemek állapotát vehették mintául formuláikban. Mivel az egyszerű felszabadításnál jóval többet adtak, különleges privilegiumok voltak, de nem nemesítő oklevelek. Ezekből a korai privilegiumokból valóban nemesítő formulák csak későbbben lettek, akkor, amikor a közszabadoknak ez a kategóriája maga is nemes lett. A vagyonos közszabadokat azonban a XII. század folyamán egyszerűen a *plena libertas* élvezőjeként tartották számon. Világosan mutatja ezt II. András említett oklevele is. Ez ugyanis bármely ingatlan vagy ingóvagyonnal rendelkező *liber homo* szabad adományozási jogát biztosítja a templomosok javára.⁵⁹

A XIII. századi oklevelek azt bizonyítják, hogy a liber és libertas fogalom Kálmántól a XIII. századig további nagymérvű változáson ment át. A változás egyik pólusát a közszabadságtól eltérő, lényegileg már korábban kialakult új libertas határozott elkülönülése és teljes kibontakozása képezte a XII. század folyamán. E szempontból legjelentősebb mozzanat az, hogy a XI. századi előzmények nyomán a forrásokban mind világosabban kirajzolódott a világi birtok népeinek kis részét, a királyi és egyházi birtokok „liber”-rel jelölt népeinek pedig szinte egészét érintő új (feltételes, kötött) libertasfogalom. A királyi és egyházi birtokok népeinek liberjei a közszabadságon kívül rekedtek még akkor is, ha egyes rétegeik helyzete a maguk keretei közt kiemelkedő, sőt előkelő volt. Új libertásuk a királyi és egyházi birtokok szervezetének fokozatos kiépülésével párhuzamosan öltött a közszabadságtól elütő jelleget. A királyi és egyházi birtokon a régi közszabadságot tulajdonképpen csak a főleg csoportosan telepedő, kezdetben idegen, majd egyre több magyar hospes őrizte meg. A libernek nevezett többi réteg tagjai azonban még vagyonságuk esetén is a közszabadságtól lényegében eltérő jogállású „király szabadjai, vár előkelői”, illetve „egyház szabadjai” lettek. Tény, hogy velük az ország akkor „liber”-nek nevezett lakosságának jelentős része kanyarodott le az ősi közszabadság útjáról.

A változás másik pólusán a szintén „liber”-nek nevezett és a lakosság másik nagy csoportját képező közszabadok körében a XII. század folyamán — jogi egységük mellett — igen előre haladt a vagyoni differenciálódás. Ez oda vezetett, hogy Kálmán korától megnövekedett a „más úr földjére” telepedett közszabadok száma. Úgy látszik, Kálmán király a birtokos közszabadok közt igyekezett ezt a folyamatot meggátolni. Erre vall az a rendelkezése, amely a még tulajdonnal rendelkező közszabadokat mentesítette az adófizetéstől. A közszabadok viszonylag hamar létrejött vagyoni egyenlőtlensége bizonyára összefüggött sokuk földjének a királyi és egyházi birtok általi fokozatos felszívásával, valamint a nemesi földtulajdon bizonyos típusainak gyors növekedésével és szervezetének kiépülésével. Így szorultak egyre szűkebb keretek közé a László korától említett, földtulajdonnal is rendelkező ignobilisek, vagyis a kisebb, főleg osztatlan rokonai tulajdonnal rendelkező közszabadok.

A körükben is megkezdődő birtokosztályok, valamint a háborús pusztítások s nem egyszer az ezt követő éhínség ezt a független, közszabad réteget szintén tovább tagolta olyannyira, hogy legalább is egy része a hadi kötelezettséget véglegesen vagy átmeneti időre a régi mértékben vállalni már nem tudta. A szegény szabadokat, mint csekély értékű harcosokat a király — a krónikás hagyomány szerint Péter — valószínűleg már a XI. században megadóztatta.

⁵⁹ *Tagányi*: Történeti Szemle, 1916. 592. l. Véleménye szerint a serviens regis tartalmában is azonos a nobilissal az Aranybulla kiadása idején és előtte is. Ld. 54. sz. jegyzetet.

I. Béla — ugyancsak a krónika szerint — mindenféle adó eltörlését tervezte, ezt azonban csak Kálmán király valósíthatta meg bizonyos keretek között.⁶⁰

Kálmánnak a szabadok dénárjairól szóló rendelkezése tulajdonképpen hadszervezeti reformmal függött össze. Tartalmát nem ismerjük, de a dénáradó szedésének a törvényben olvasható indoklása kifejezetten utal rá. A más földjén élő szabadok ugyanis ilyen minőségükben sem szabadulhattak a hadfenntartáshoz való hozzájárulástól. Fizettek, vagy felerészben hadakoztak, illetve lovakat, szekereket adtak. Más tekintetben viszont a liberek urait kötelezték a liberek önálló egzisztenciájának megszűnésével kieső haderő valamilyen mértékű pótlására. A saját kisebb vagy nagyobb vagyonnal rendelkező liberek válláról azonban — alighanem katonáskodásuk reményében — a király levette ezt az adóterhet. Öccsével, Álmosal vívott harcában, a nemesek hatalmának megnövekedése idején mind hadi, mind politikai szempontból is fontos lehetett számára a még széles közzabad réteg. Az egymással szemben álló Kálmán és Álmos hívei nem voltak hajlandók egymás ellen harcolni, hanem előkelők a királyt és a herceget kibékülésre kényszerítették. Kálmán fiát és utódát, II. Istvánt ugyancsak az előkelők hagyták magára a halicsi háborúban.⁶¹ Ezért Kálmán a szegényebb, de saját vagyonú libereket nem adóztatta, hanem valamilyen fegyveres szolgálatot kívánhatott tőlük. Bizonyára a módját is megszabta, de erről közvetlen forrás nem maradt fenn. Valószínűleg az ő korára vezethető vissza az a hadszervezési forma, amely néhány évtized múlva Freisingi Ottó leírásából ismeretes. E szerint Magyarországon „a parasztok (colonusok), akik falun élnek, nem fejenként hadakoztak, hanem kilencen szokták felszerelni a tizediket a hadhoz szükségességekkel, vagy heten a nyolcadikat, vagy tovább is, ha szükséges, a többi pedig otthon maradt földet művelni”. Ez a kollektív hadviselés lehetett jellemző a kisvagyonú közzabadokra is, de a királyi népek bizonyos kategóriáira is. Freisingi Ottó szemében ez a hadszervezés azért lehetett szokatlan és feljegyzésre méltó, mert hazájában ez a forma már régen a múltba merült. Nagy Károly és Jámbor Lajos tett hasonló intézkedéseket a szegény közzabadok védelmére, elrendelve, hogy ne fejenként, hanem tehetségükhöz mérten többeknek kelljen együtt egy katonát felszerelni.

Feltehető, hogy Magyarországon Kálmán nevéhez fűződik a szegényebb közzabadok hadkötelezettségének hasonló szabályozása. Jó részük csak olyan parasztkatona lehetett, mint a Widukind által említett „agrarii milites” a Madarász Henrik-kori német hadszervezetben. A szabadok dénára adó — keletkezése idején — a vagyontalan liberek hozzájárulásaként kifejezetten hadi adó lehetett, amelyet Kálmán kiterjesztett a kötött helyzetű liberekre is.⁶² Ez a kötött

⁶⁰ S. R. H. 325. l. és 359. l. I. Béla: „Allevavit hic etiam pietatis onus Hungarorum a debito servitio, relaxans eis consuetas pensiones et antiquas exactiones.”

⁶¹ Vö. 44. és 47. sz. jegyzettel. Az előkelők hadi részvételének és segítségének megtagadása Kálmánnál: SRH I. 423. l. „Quid est, quod nos pugnamus? . . . Nec nos videmus causam pugne. Sed eis si pugna placet, ipsi duo (ti. Kálmán és Álmos) pugnent, et quis eorum prevaluerit, ipsum pro domino habeamus.” Uo. 439. l. II. Istvánt figyelmezteti az előkelők küldötte: „Si oppugnare vis, solus pugna, nos autem in Hungariam recedimus et nobis regem eligemus.” Az első állami egyenes adó körül folyt vitában Hóman és Eckhart járhattak közelebb az igazsághoz, amikor a dénáradót hadmentességi adónak fogták fel. Erdélyi ezt „földbér”-nek értelmezte. *Hóman Bálint*: Az első állami egyenes adó. Történeti Szemle, 1912. 179. l. Vö. *Erdélyi*: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár, 1912.

⁶² Catalogus fontium historiae Hungaricae. Collegit A. F. Gombos, Bp. 1937. III. 1767. l. „Si quando vero exercitum rex ducere voluerit, cuncti sine contradictione quasi in unum corpus adunantur; coloni quidem, qui in vicis morantur, novem decimum, vel etiam septem octavum vel infra, si necesse fuerit, cum subpellectili ad bellum necessaria instruunt, ceteris pro cultura

helyzetű liberek számára a servituson belül megkülönböztető „libertasuk” kifejezése is volt.

A közsabadokból kiállított, ilyen összetételű haderő Anonymus koráig alighanem fennmaradhatott. Ő ugyanis a serviensekkel egysorban ír a rusticusokról is, mint katonákról. Mind a serviens, mind a rusticus többféle (királyi, egyházi alárendeltségű) társadalmi csoportot foglalhatott magába. Egy részét minden esetre vagyonosabb és szegényebb közsabadok képezhették. P. mester művében a nobilesoknak az egyéb kategóriáktól való megkülönböztettségét a lakomán számukra arany edényekben feltálatl étel és ital is kifejezi. A serviensek és rusticusok egymáshoz való közelállását az mutatja, hogy részükre ezüst edényben szolgáltak fel.⁶³

A XII. század folyamán a független közsabadok széles rétegével kell számolnunk. Vagyoni differenciálódásukat Kálmán adómentességi rendelkezése legfeljebb lassította, de meg nem akadályozhatta. Generációról generációra többben lehettek olyan közsabadok, akik akár mint vitézek, akár mint parasztok más úr földjére kényszerültek. Ezeknek a számát gyarapították a külföldről jött hospesek és a plena libertasra felszabadítottak. Összetételük egyre heterogénebb lett, s jelentős részük már nem tekinthető az István-kori közsabadok egyenes leszármazottjának. A közsabadok két kategóriája közt *osztálykülönbség* érlelődött meg, amelyet a közsabadság, mint jogi egység, a XII. században átmenetileg még elfedett.

A XIII. század elején azután elkerülhetetlenné vált az olyan közsabadoknak, mint *úri földtulajdonosoknak* a közsabadok tömegétől való jogi és terminológiai megkülönböztetése, akik a fejenkénti, vagy legalább családonkénti hadakozás vállalásához is elegendő vagyonnal rendelkeztek.

Az Aranybulla az elkülönült, vagyonos közsabadokat összefoglalóan már nem *libereknek* hanem *királyi servienseknek* nevezte és jogaikat is kodifikálta. Jogállásuk formailag is különvált és *lényegében* haladta meg a közsabadságot. A közsabadság sorsa ilyen módon többszörösen is megpecsételődött.

Önmagában ti. már csak az úri osztályon kívül rekedt közsabadok jogállását volt képes kifejezni. Élvezői közül az úri függésbe nem jutott, átmenetileg önálló egzisztenciájú elemek száma és társadalmi jelentősége a XIII. század folyamán szemlélatomást sorvadt el. Másik csoportjuknak, a függésbe jutott közsabadoknak a gazdasági helyzete hasonlónvá vált a servilis státuson belül emelkedő szolgáltatók gazdasági helyzetéhez. A szolgáltató osztály eme két elemének jogi nivellálódása azonban még váratott magára. A közsabadság relatív értékét egy ideig biztosította az a körülmény, hogy ez a jogállás az alávett osztály másik fontos kategóriája, a servilis réteg számára még elérendő cél volt.

terrae domi relictis. Qui vero de militum ordine sunt, nulla occasione nisi gravissima domi remanere audebunt.” A bő forrásanyaggal rendelkező Karoling-kori katonáskodásra ld. Müller—Mertens: i. m. 72. és kk. I. A más úr földjére telepedett, a magukat „commendált” „liberi homines” sem mentesülhettek a katonáskodás alól. A király ebben az esetben az úrra hárította a katona kiállításának terhet. — Widukind adata: Gombos: i. m. 2661. I.

⁶³ S. R. II. I. 94. I. „Fercula, pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis.” — A Königsfrei-teória képviselői szerint a germán haderőt már a Meroving-kortól lényegileg a király által szervezett feudális haderő alkotta, amelynek tömegét a Königsfrei-ek, valamint a király kíséretéhez tartozók képezték. Ezzel a véleménynyel szemben Wernli: i. m. 72. és kk. I. (Die Freien im frühmittelalterlichen Heer c. fejezet), Müller—Mertens i. m. 78. és k. I. hangsúlyozzák, hogy a IX. század végéig még egymás mellett élt a királyi birtokra épülő hadsereg s az egyre enyésző mértékben ezt kiegészítő közsabadok hadereje.